

โรงสีและคนกลาง

การสีข้าวกับการเปลี่ยนแปลง

การสีข้าวในเมืองไทยก่อน พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นการสีข้าวที่ต้องใช้แรงงาน ซึ่งเป็นการสีข้าวเพื่อบริโภคมากกว่าจำหน่าย การสีข้าวในชนบทหรือตามบ้านเรือนทั่วไปจะประกอบด้วย ครกไม้ ซึ่งแต่เดิมมักทำด้วยไม้ซุงหลุม และกระเดื่องหรือสากตำข้าว ทำด้วยไม้เช่นกัน แม้แต่ในพระบรมมหาราชวัง มีลักษณะดังปรากฏในประชุมประกาศสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

...อย่างหนึ่งแต่ก่อนเมื่อมีโรงสีข้าวสารยังน้อยอยู่ ตามบ้านเรือนต่าง ๆ จนในพระบรมมหาราชวัง และพระบวรราชวัง ก็มีกระเดื่องและครกตำข้าวแทบทุกเหฺยาเรือน กลางวันหรือบ่ายแล้วน่วยก็ใช้โห่บ่าวตำครกและสากบางสองสากบาง แล้วก็ฝัดเป็นข้าวสารกรอกหม้อที่เคี้ยว เห็นเป็นคั้งนั้นมาแต่ก่อนนาน ก็เคี้ยวนี้เพราะโรงสีข้าวมีมากขึ้น ครกกระเดื่องจึงสาบสูญไป...

ครกกับกระเดื่องจะทำให้เมล็ดข้าวที่ตำเสียคลีกัน แกลบหรือรำที่หุ้มเมล็ดข้าวก็จะหลุดออกมา แต่ต่อมาครกไม้ก็พัฒนาไปเป็นครกหินฝังดิน และมีการพัฒนาเรื่อยมาจนถึงการใช้ หินสีข้าว เครื่องสีข้าวด้วยมืออีกประเภทหนึ่งในสมัยนั้นที่ใช้สีข้าวเปลือกให้เป็นข้าวกลองมีลักษณะ คือ

...ภายนอกทำด้วยไม้ไผ่จักสานแบ่งเป็นสองตอน คือ ส่วนบนและส่วนล่าง ภายในทั้งสองบนและส่วนล่างใส่หินกระทุงจนแน่น แล้วใช้ไม้แข็งจักเป็นซี่ ๆ

---

^๑ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๐๗), พลเอกประกาศ จารุเสถียร พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโศกเถระ วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๑, หน้า ๑๕๕.

ตอกไว้ภายในคันทันที่จะประกบกันทั้งส่วนบนและส่วนล่างให้เหลือปริม ๆ ซึ่งไม่
แข็งชนิดนี้ เรียกกันว่า พันสี เมื่อโคบรจขชาวเปลือกไวนบนส่วนบนของสีแล้วก็
โยกมือสีให้ส่วนบนของสีหมุนในขณะที่สีหมุนเมล็ดขาวจะไหลลงแทรกพันสีให้พันสี
ขมเปลือกแล้วชาวที่ถูกขมเปลือกก็จะไหลออกมาตามพันสี ซึ่งเราเรียกว่า
"ชาวกลุ่" เครื่องสีขาวที่กล่าวนี้ปัจจุบันเป็นของล้าสมัยเกือบไม่มีใช้แล้ว
เพราะล้าชาะและเปลืองแรงงาน ยังมีใช้อยู่บ้างก็แต่พวกชาวนา ชาวป่า ชาวเขา
ที่อยู่ห่างไกลจากโรงสีเครื่องจักร

ในคันทันโรงสีขาวนั้น โรงสีเครื่องจักรโรงแรกตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ เป็น
ของชาวอเมริกัน ส่วนโรงสีของรัฐบาลตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นโรงสีข้าวด้วยมือใช้แรง
งานคนจำนวนมาก เรียกว่า "โรงสีหลวง"^๒ ชาวที่ส่งออกนอกประเทศส่วนหนึ่งในระยะ
นั้นคงผ่านจากโรงสีนี้ แต่ในช่วงคงกล่าวมีโรงสีมือของคนจีนมากมายที่ทำการส่งออก^๓
ถึงแม้จะมีโรงสีเครื่องจักรแล้วก็ตาม ในระยะแรก ๆ โรงสีมือก็ยังมียู่ทั่วไป แต่คน
กรุงเทพฯส่วนใหญ่ก็หยุดทำการสีข้าวเองหันมาพึ่งเครื่องจักรแทน โรงสีมือหรือโรงสี
ที่ใช้แรงงานจึงค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไป โรงสีเครื่องจักรได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยน
แปลงการสีข้าวในคันทันต่าง ๆ คือ

๑. ในคันทันเทคโนโลยี

ก่อนที่จะมีโรงสีเครื่องจักร เดิมการสี การมัด การทลายคัต ข้อมครกกระเดื่อง
มัดและร่อน ต้องใช้แรงงานคนทั้งสิ้น เมื่อมีการนำเอาเครื่องจักรมาใช้ในระยะแรกก็เป็น
เพียงการนำเอาเครื่องจักรไปหมุนเพลลาซึ่งมีลูกเบี้ยวบังคับให้กระเดื่องโซลกลข้าวในครก

^๑ สงวน อินคง, สิ่งแรกในเมืองไทย, พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม
๒๕๐๕, หน้า ๓๑๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๓

^๓ Skinner. G.W., Chinese Society in Thailand, (1957), p. 103
Wright and Breakspear, Twentieth Century Impression of Siam :
London 1908, p. 186.

เท่านั้น การสี การร่อน และการฝัดคงใช้ด้วยมือตามเดิม^๑ อย่างไรก็ตามก็มีชาวยุโรป ชื่อ นายโมร์ โคคิคตะแกรงกลม หมุนด้วยเครื่องจักรแทนกระดังฝัดข้าว นับจากนี้เทคนิคการสีข้าวได้พัฒนาเรื่อยมาจนกระทั่งใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนในกิจการการสีข้าว

การเปลี่ยนแปลงทางเทคนิคที่สำคัญในการสีข้าว คือ เรื่องเชื้อเพลิง เคมีเชื้อเพลิงที่ให้ความร้อนแก่เครื่องจักรในโรงสีจะใช้เชื้อเพลิงหลายชนิด แต่ที่ใช้กันทั่วไป คือ ถ่านหิน^๒ ซึ่งมีราคาแพงและสิ้นเปลืองมาก แต่ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๖ มีรายงานของอังกฤษว่า มีการใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิงอย่างไค้ผลในเมืองไทย^๓ และใน พ.ศ. ๒๔๕๑ โรงสีในประเทศไค้ใช้ถ่านจากข้าวเปลือกให้ความร้อนแก่เครื่องจักรสีข้าวโดยทั่วไป นับเป็นการประหยัดให้แกโรงสีอย่างมาก^๔

โรงสีเครื่องจักรนั้นแยกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. โรงสีเครื่องกล หรือใช้ไอน้ำ
๒. โรงสีเครื่องยนต์
๓. โรงสีใช้ไฟฟ้า

โรงสีเครื่องจักรในระยะแรกเป็นโรงสีเครื่องกล หรือใช้ไอน้ำ^๕ ทั้งนี้คงเพราะง่ายแก่การควบคุมเครื่องยนต์ และเชื้อเพลิงที่ใช้คือถ่านซึ่งหาได้ง่ายคายจาก

^๑ สงวน อึ้งคง, เล่มเคิม, หน้า ๓๑๓.

^๒ ในพม่าเริ่มใช้ถ่านหินแทนถ่านในโรงสีเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ (Cheng, The Rice Industry of Burma 1850 - 1940, p. 95. Prāsartset, p.105

^๓ BCR (1883). p. 3.

^๔ Wright and Breakspear, op.cit., p. 186.

^๕ ุรายนละเอียดใน Wright and Breakspear, op.cit., p. 149 - 169.

ข้าวเปลือกที่มาสี แต่ต่อมาได้มีการพัฒนาไปเป็นโรงสีที่ใช้ไฟฟ้า และเครื่องยนต์

ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ มณฑลอยุธยา มีโรงสี ๒๑ โรง เป็นโรงสีเครื่องกลหรือใช้ไอน้ำ ๑๘ โรง เป็นโรงสีเครื่องยนต์ ๓ โรง ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ในกรุงเทพฯ มีโรงสี ๘๔ โรง เป็นโรงสีเครื่องกล ๗๔ โรง เป็นโรงสีเครื่องยนต์ ๘ โรง และสัควัยแรงไฟฟ้า ๒ โรง^๑ ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ กรุงเทพฯ มีโรงสีเครื่องกลไอน้ำ ๕๕ โรง โรงสีเครื่องยนต์ ๒ โรง และใช้ไฟฟ้า ๑๐ โรง และในชนบทมีโรงสีเล็ก ๆ กว่า ๕๐๐ โรง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นโรงสีเครื่องยนต์^๒

๒. ในค่านข้าวที่สี

การเปลี่ยนแปลงอีกอย่างหนึ่งเกี่ยวกับข้าวที่สี คือ การสีข้าวสารหรือข้าวขาว (White rice) ก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริง ประเทศไทยส่งข้าวเปลือกไปตลาดต่างประเทศ แต่ต่อมามีการสีข้าวเปลือกเป็นข้าวกลอง (Cargo rice) ส่งออกตลาดภายนอกเรื่อยมา ดังมีรายงานใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ว่า

... ในระหว่าง ๑๐ ปีที่ล่วงมาแล้ว คุ้มโรงสีเข้าก็ได้เกิดขึ้น เพื่อการค้า เขา ทั้งนี้ทวีเท่ากับเนื้อที่นาที่เพิ่มขึ้น แต่ในสวนปีก่อน ๆ นั้นก็ไคแต่สีเขากลองกันเท่านั้น มาบัดนี้ต่างโรงสีก็ต่างเปลี่ยนแปลงภาภันสีเขาขาวด้วยกันทั้งสิ้น...^๓

การทำข้าวกลองให้เป็นข้าวสารนั้นทำได้โดยอาศัย หินสีข้าว ปรากฏว่าหินสีข้าวจากเยอรมันเป็นที่นิยมมากกว่าอังกฤษ วิธีสีเป็นข้าวสาร คือ

^๑ สงวน อ้นคง, เล่มเคิม, หน้า ๓๒๓ และคูตารางที่

^๒ The Ministry of Commerce and Communication, Siam Nature and Industry, Bangkok. 1930, p. 212.

^๓ กจข. ร.๕ ค.๑๗/๕ เจ้าของโรงสีในกรุงเทพฯ ทูลกรมหลวงเทเวศร์วาท-
วโรปการ, วันที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๘.

... เขาชาวที่ ๑ สี่ควยเครื่องเยอรมัน สีปนเขากุลองหน ๑ แล้วสี่อีก ๒ หน
ควยหินสีเขาชาวกับยาง แล้วเอาไปที่เครื่องเข้คควยผาอีกจึงเป็นเขาชาว
เพราะฉะนั้นจะทำให้เป็นอย่างขาวหรืออย่างไมหมกเป็ลือกก็ทำได้... เขาชาว
ที่ ๑ สี่ควยเครื่องอังกฤษ สีปนเขากุลองเสียนหนึ่ง แล้วจึงมาสี่ควยหินเขาชาว
กับลวดชุกแล้วไปขัดควยหนึ่งแคะอีกจึงเป็นเขาชาว ทำได้ ๒ อย่างเท่านั้น
เมล็ดเขาจึงไม่มีจะมูกแลแบนหักป่นไป...

การสีเป็นขาวกลองซึ่งทำกันโดยทั่วไปในระยะแรก น่าจะเนื่องมาจาก
ประการแรก ตลาดข้าวที่ใหญ่และสำคัญของไทยในขณะนั้น คือ ตลาดข้าว
ที่เมืองจีน ฮองกง และสิงคโปร์ ปรากฏว่าตลาดข้าวที่จีน ฮองกง ต้องการขาวกลอง
เพราะเขามีเครื่องสีข้าวที่จะสีให้เป็นขาวสารอยู่แล้ว^๒

ประการที่สอง ตลาดข้าวทางตะวันตกก็ต้องการขาวกลอง เพราะการคมนาคม
ในสมัยนั้นใช้เวลามากในการเดินทางจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไป ออสเตรเลียที่สุดของ
ทวีปอาฟริกาแล้วไปทวีปยุโรป ปรากฏว่าข้าวที่สีแล้วคุณภาพจะเสื่อมลงมาก และปรากฏ
ว่าเสียหายบ่อยครั้ง เพราะเรือสมัยนั้นไม่มีระบบระบายอากาศที่ดี ซึ่งข้าวเปลือก
สามารถรักษาคุณภาพไค้นานกว่าข้าวที่สีบ้างแล้ว แต่ขาวกลองรักษาสภาพและคุณภาพไค้
ดีกว่าข้าวเปลือก^๓

การสีเป็นขาวสารนั้นเริ่มมาหลัง พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่จะเริ่มครั้งแรกเมื่อไค้
ไม่ปรากฏ อย่งไรก็ดี จากรายงานของอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ มีความตอนหนึ่ง

^๑ กจข. ร.๕ กษ.๑๐.๑ข/๑ กรมขุนสมมตอมรพันธ์ กราบบังคมทูลในหลวง
ไม่ลงวันที่ หน้า ๒๗.

^๒ Wright and Breakspear, op.cit., p. 147.

^๓ Skinner, op.cit., p. 96.

หินสีข้าว คือ เครื่องมือที่ทำให้ขาวกลองเป็นขาวสาร ซึ่งประกอบด้วย
กากเพชรเพื่อให้มีคม หรือมีความเผ็ดที่จะทำให้ปลอกหรือรำที่ห่อหุ้มเมล็ดข้าวหลุดออกมา

เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า มีโรงสีในกรุงเทพฯทั้งหมด ๒๓ โรง และมีโรงสี ๕ โรงที่สามารถผลิตข้าวขาวได้^๑ อย่างไรก็ตามก็ คาดว่าการสีข้าวสารหรือข้าวขาว คงกระทำกันก่อน พ.ศ. ๒๔๓๒ ไม่นานนัก เพราะในขณะนั้นยังมีโรงสีน้อยโรงที่สีข้าวสารได้ การสีข้าวสารเริ่มจากโรงสีของคนจีนก่อน^๒ และเนื่องจากราคาข้าวสารสูงกว่าราคาข้าวกล้องมาก และจากการพัฒนาเรือเดินทะเล ทั้งกำลังของเรือและการระบายอากาศที่ดี จึงทำให้ข้าวเสียหายน้อยลง นอกจากนี้ผลของการเปิดคลองสุเอซ ใน พ.ศ. ๒๔๑๒ ทำให้การขนส่งข้าวไปยังตลาดยุโรปเสียเวลาน้อยลงกว่าเดิมมากจากปัจจัยต่าง ๆ ข้างต้นนี้ ข้าวสารจึงทวีจำนวนมากขึ้น อนึ่ง จากรายงานของอังกฤษว่าเจ้าของโรงสีจีนนิยมผลิตข้าวสารแล้วขายปลีกให้กับคนในประเทศมากกว่าที่จะส่งออกในตลาดต่างประเทศเพราะได้กำไรดีกว่า^๓ แต่อย่างไรก็ตามปริมาณข้าวสารที่ส่งออกไปตลาดต่างประเทศได้เพิ่มขึ้นตามลำดับเวลา ดังจะเห็นได้จาก ตารางที่ ๑ และ ตารางที่ ๒

ตารางที่ ๑๒ ราคาข้าวสารและข้าวกล้องที่เป็นสินค้าออก ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๕๐ (ค.ศ. ๑๘๙๗ - ๑๙๐๗)

ปี	ข้าวสาร(๑)/หาบ	ข้าวกล้อง(๒)/หาบ	(๒) + (๑)	ช่องแตกต่าง
พ.ศ. ๒๔๔๐	ยุโรป 8s 3d	5s 4d	0.65	35
พ.ศ. ๒๔๔๔	ยุโรป 9s 1 1/2d	7s 4 1/2d	0.81	19
	ฮ่องกง & 4.23	& 3, 38	0.80	20
พ.ศ. ๒๔๕๐	ยุโรป 10s 7 1/2d	8s 4 1/2d	0.79	21
	ฮ่องกง & 4.68	& 3.90	0.83	17

หมายเหตุ เงินฮ่องกง ใช้เหรียญฮ่องกงสำหรับข้าวที่ส่งไปยังฮ่องกง/หาบ
ที่มา : BCR (1897), p. 4 BCR (1906), p. 5 BCR (1907), p. 11 - 12 Prasartset, Table 10.

^๑ BCR (1889), p. 3
^๒ Skinner, op.cit., p. 104.

ตารางที่ ๑๓ จำนวนชาวที่ส่งออกจาก พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๐

(ค.ศ. ๑๙๐๑ - ๑๙๐๗)

พ.ศ. ๒๔๔๔	พ.ศ. ๒๔๔๕	พ.ศ. ๒๔๔๖	พ.ศ. ๒๔๔๗	พ.ศ. ๒๔๔๘	พ.ศ. ๒๔๔๙	พ.ศ. ๒๔๕๐
ชาวขาว ๒๘๙,๑๓๖	๓๑๓,๔๔๒	๒๘๘,๕๘๘	๓๖๙,๘๕๑	๓๙๐,๘๙๕	๓๘๘,๔๕๖	๓๙๙,๙๒๒
ชาวขาว หูก	๘๕,๙๔๖	๘๗,๔๑๖	๑๓๑,๕๕๙	๑๗๗,๙๘๖	๒๐๐,๗๓๖	๑๔๘,๔๑๑
รำขาว หูก	๔๘,๓๓๗	๔๗,๗๔๓	๖๓,๙๙๙	๗๔,๔๕๖	๘๕,๑๘๒	๗๒,๒๒๖
ขาว กลอง	๓๒๖,๓๕๒	๑๔๕,๕๗๔	๒๓๙,๓๓๑	๑๔๕,๓๖๕	๑๙๙,๗๗๔	๙๘,๖๓๙
ขาว กลองหูก	๑๗,๑๔๘	๑๘,๐๑๖	๑๑,๘๐๗	๒๔,๗๗๙	๑๖,๐๘๘	๑๐,๑๙๓
รำขาว กลอง	๔,๖๔๗	๔,๔๙๘	๖,๘๘๗	๑๒,๖๐๓	๑๓,๖๘๐	๑๑,๔๖๘
ขาว เปลือก	๒,๔๑๗	๑,๔๖๙	๖๔๓	๒,๙๙๒	๓,๐๔๔	๕,๔๐๑
รวม (ตัน)	๖๘๔,๙๒๕	๗๙๘,๔๖๐	๕๘๕,๒๕๕	๘๔๕,๐๘๔	๘๕๐,๘๖๔	๙๑๗,๖๘๒

ที่มา : Wright and Breakspear, (1908), p. 146.

ตารางที่ ๑๔ ข้าราชการต่าง ๆ ที่ส่งไปยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๗ - ๒๔๕๓
(ค.ศ. ๑๙๐๔ - ๑๙๑๐) เป็นเปอร์เซ็นต์

พ.ศ.	ข้าราชการ กลาง	ข้าราชการ	ข้าวกักขัง	รับราชการ
พ.ศ. ๒๔๔๘	๘๗.๕	๗.๓	๕.๒	-
พ.ศ. ๒๔๔๘	๕๗.๘	๓.๙	๓๘.๓	-
พ.ศ. ๒๔๕๐	๑๕.๗	๓๘.๘	๔๕.๐	๓.๕
พ.ศ. ๒๔๕๑	๔๓.๑	๕๖.๘	๒๕.๗	๗.๔
พ.ศ. ๒๔๕๒	๘.๕	๔๑.๑	๔๓.๔	๗.๐
พ.ศ. ๒๔๕๓	๗.๘	๕๐.๓	๓๕.๑	๙.๘

ที่มา : BCR (1904 - 1910)

ตารางที่ ๑๕ ปริมาณข้าวประเภทต่าง ๆ ที่ส่งออก พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๗๖
(ค.ศ. ๑๙๐๑ - ๑๙๓๓/๓๔) เป็นเปอร์เซ็นต์

พ.ศ.	ข้าวกลอง	ข้าวขาว	ข้าวหัก	รำ	ข้าวเปลือก
๒๔๔๔	๓๘.๗	๔๒.๒	๑๕.๐	๖.๗	๐.๔
๒๔๔๕	๔๐.๙	๓๙.๒	๑๓.๐	๖.๖	๐.๕
๒๔๔๖	๕๔.๔	๔๙.๓	๑๗	๙.๓	๐.๑
๒๔๔๗	๕๘.๓	๔๓.๘	๑๘.๕	๙.๐	๐.๔
๒๔๔๘	๑๗.๗	๔๗.๖	๕๓.๖	๑๐.๗	๐.๔
๒๔๔๙	๒๑.๘	๔๒.๓	๕๔.๑	๙.๕	๐.๖
๒๔๕๐	๑๘.๔	๔๙.๗	๕๓.๒	๑๕.๕	๐.๔
๒๔๕๑	๑๕.๕	๔๔.๐	๕๗.๐	๑๑.๔	๒.๔
๒๔๕๒	๑๑.๓	๔๔.๕	๓๑.๓	๑๐.๕	๕.๗
๒๔๕๓	๑๒.๑	๔๕.๗	๓๐.๗	๑๐.๕	๑.๐
๒๔๕๔	๖.๒	๔๘.๕	๓๓.๓	๑๑.๘	๐.๕
๒๔๕๕	๓.๓	๕๑.๐	๓๓.๔	๑๕.๑	๐.๕
๒๔๕๖	๖.๕	๔๓.๘	๓๖.๑	๑๑.๒	๕.๔
๒๔๖๒-๒๔๖๓	๑.๗	๕๓.๕	๓๖.๖ ^{ก.}	๘.๑ ^{ข.}	
๒๔๖๖-๒๔๖๗	๓.๗	๔๓.๖	๔๒.๔	๑๐.๓	
๒๔๗๕-๒๔๗๖	๐.๘	๖๕.๙	๓๕.๓	๔.๐ ^{ข.}	
๒๔๗๖-๒๔๗๗	๕.๖	๕๗.๔	๓๔.๗	๕.๒ ^{ข.}	

ก. เฉพาะข้าวหักขาวเท่านั้น

ข. เฉพาะรำขาวเท่านั้น

ที่มา : Wright and Breakspear, (1908), p. 146.

Prasartset, Table 4.8, p. 113.

BCR (1908 - 1933/34)

จากตารางที่ ๓ และที่ ๔ จะเห็นว่าปริมาณข้าวกล้องลดลงเรื่อยมา ในขณะที่ปริมาณของข้าวสารสูงขึ้นเรื่อย แต่ในขณะที่เดียวกันปริมาณของข้าวหักขาวได้เพิ่มมากขึ้น สาเหตุที่ทำให้ข้าวสารเป็นที่นิยมมากขึ้น คงเพราะง่ายต่อการบริโภคเพราะเป็นการสีข้าวให้เสร็จแล้วไม่จำเป็นต้องไปสีอีก

ราว พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้มีการค้นพบวิธีการรักษาคุณภาพของข้าวในระยะเวลาานกว่าปรกติ นั่นคือการทำ "ข้าวึ่ง" (parboiled rice)^๑ ซึ่งโรงสีโรงหนึ่งที่แปะกริ้ว (ฉะเชิงเทรา) ประสบผลสำเร็จในการทำข้าวึ่งนี้ การทำข้าวึ่งอาศัยวิธีการ คือนำข้าวเปลือกไปแช่น้ำระหว่าง ๑ - ๓ วัน และอบด้วยไอน้ำ จนกระทั่งเปลือกข้าวหลุดออกมาเอง ซึ่งปรกติใช้เวลาประมาณ ๑๕ นาที หลังจากนั้นก็ทำให้แห้ง ก่อนที่จะผ่านเข้าไปในกระบวนการธรรมดาของการสีข้าว ข้าวเปลือกที่ได้นี้ยังไม่ได้ทำการสีนั้นสามารถเก็บไว้ได้หลายปี^๒ ข้าวึ่งนี้เป็นที่นิยมกันมากในตลาดข้าวทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตลาดข้าวอินเดียนอนไต้ และบางส่วนในมลายู^๓ ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ มีการ

^๑จากการตรวจสอบ พบว่าข้าวึ่งยังรักษาคุณภาพไว้ได้ คือ

	โปรตีน	ไขมัน	คาร์โบไฮเดรท	เถ้า
ข้าวขาวไทย	๘.๐๗	๐.๑๗	๘๐.๑๑	๐.๖๕
ข้าวขาวพม่า	๘.๔๔	๐.๘๑	๘๕.๕๐	๐.๘๕
ข้าวึ่ง	๘.๔๘	๐.๕๑	๘๕.๑๒	๐.๘๕

ที่มา : กจร. ร.๕ กษ.๑๐.๑ข/๑ - ความเห็นแพทย์เรื่องกินข้าวขัดทำให้เกิดโรคเบอร์รี่ โดย Henry Fraser, A.T. Staton, พ.ศ. ๒๔๕๕, หน้า ๕๐.

^๒BCR (1909), p. 9. BCR (1908 - 1909), p. 10.

^๓กจร. ร.๖ น.๓๑.๓/๓๕, หนังสือพระยาอินทรามนตรี คงจะทูลกรมพระจันทบุรีนฤนาถ, วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๒, หน้า ๑๐.

^๔BCR (1908 - 1909), p. 10. Cheng, op,cit., p. 96.

ส่งข่าวสารและข่าวประเภทต่าง ๆ ออกนอกประเทศเกินกว่ากำหนดที่รัฐบาลบังคับไว้ โดยบรรดาโรงสีต่าง ๆ หลีกเลี่ยงด้วยการส่งออกในรูปของข้าวหนึ่ง ปลายข้าวหนึ่ง และรำข้าวหนึ่ง ส่งออกต่างประเทศแทน ซึ่งรัฐบาลก็ยินยอมให้ออกไปได้ ราคาข้าวหนึ่งนั้นตก ราคาหาบละ ๒๐ บาท^๑

ในเรื่องของเครื่องจักรสีข้าว ในระยะแรก ๆ เครื่องจักรสีข้าวทันสมัย เพราะโรงสีสั่งเครื่องจักรมาจากยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอังกฤษ (สกอตแลนด์) และเยอรมัน เครื่องจักรในระยะแรกมักมาจากสกอตแลนด์ และใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ประมาณร้อยละ ๘๐ ของเครื่องจักรและเครื่องมือในโรงสี สั่งมาจากสหราชอาณาจักร^๒ ซึ่งจะเห็นความทันสมัยได้จากรายงานของมิสเตอร์บาร์เน็ต

...โรงสีที่ข้าพเจ้าไปตรวจนั้น รวมด้วยกัน ๕ โรง เจ้าของโรงสีเข้ามีนาม ดังนี้ ๑. พระยาพิพัฒน์โกษา ๒. หลวงพิจิตรจ่าง ๓. หางบุญเนี้ยว ๔. หางมากุล ๕. หางอาเรคาน...เมื่อเที่ยวคูดูอยู่นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นว่ เครื่องจักรต่าง ๆ ที่ไซอยู่นั้นเป็นเครื่องจักรที่มีตราและยี่ห้ออย่างเดียวกับที่ไซ อยู่ตามโรงสีต่าง ๆ ในประเทศอเมริกาเป็นอันมาก และทั้งวิธีสีขอม ผลที่ได้จาก การสีขอมคือ เขาขาว เขาปน แกลบ รำ ฯลฯ เหล่านี้ก็เช่นเดียวกับที่อเมริกา แต่ตามที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้เป็นคำกล่าวจากความเห็นทางมิคนิกิต หาใช่ทางเคมี- มิชตรีไม...^๓

จะเห็นได้ว่า ในระยะแรกเครื่องจักรโรงสีในไทยทัดเทียมกับที่ในสหรัฐ แต่ในช่วงหลัง คือ ราว พ.ศ. ๒๔๖๓ มา เครื่องจักรของเราไม่ได้พัฒนาเลย^๔ ยังใช้ของเดิมที่เคย

^๑ กจช. ร.๖ น.๓๑.๓/๗๕ เรื่องเดิม, หน้า ๑๐

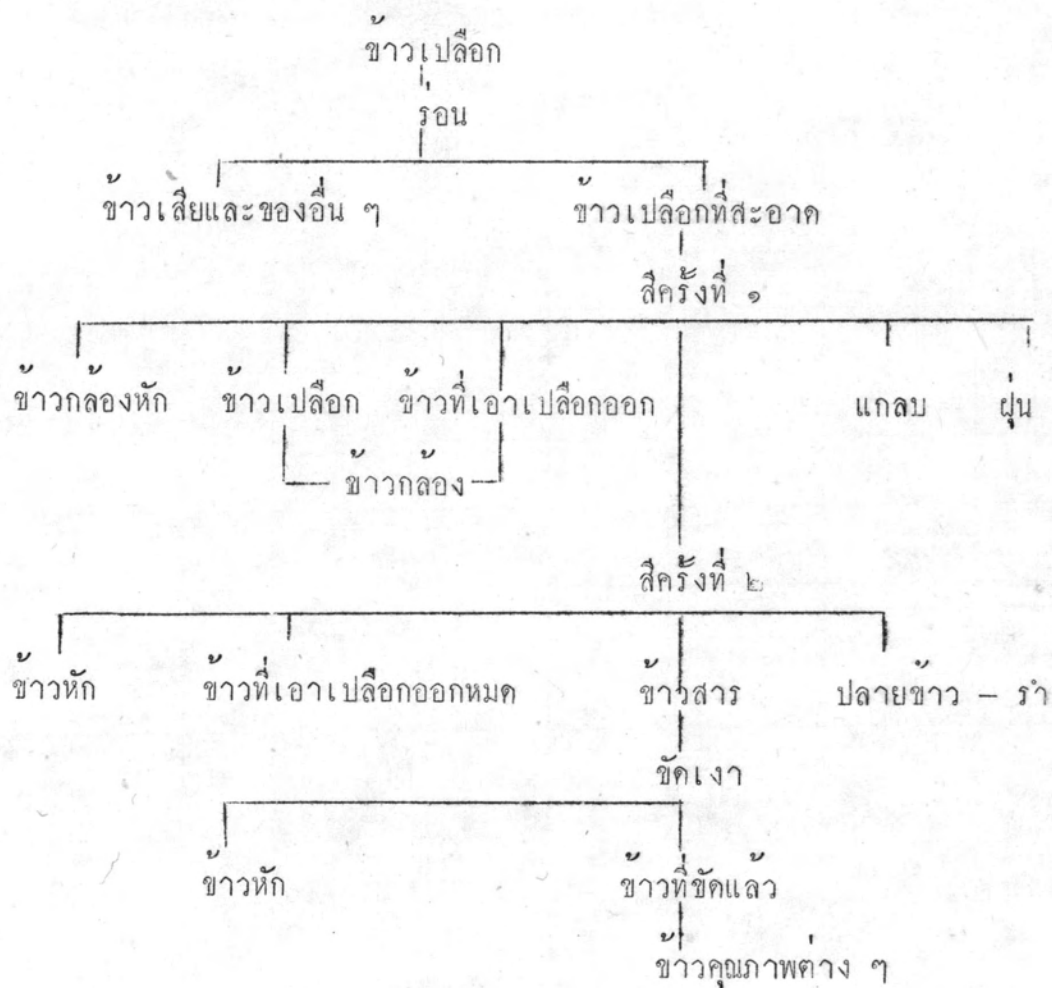
^๒ BCR (1898), p. 7. BCR (1903), p. 8.

^๓ กระทรวงเกษตรราธิการ, กรมเพาะปลูก แผ่นที่ ๒๐ เรื่อง ๓๘๑ รายงานของมิสเตอร์บาร์เน็ต (ฉบับแปล), วันที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๕๘.

^๔ Virginia Thompson (1967), p. 364.

เป็นมา คังความเห็นของบริษัทบอเนียวที่ว่า "...พวกโรงสีเข้าไม่สามารถเปลี่ยนเครื่องจักรให้ทันสมัย ฉะนั้นเข้าที่สีจึงเลวลง..."^๑

การสีข้าวในชั้นต่าง ๆ และผล

ที่มา : Cheng, เล่มเดิม, p. 99.

^๑ กจช. กระทรวงเกษตรราธิการ กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแพร่พาณิชย์
 พิมพ์ ๕ เรื่อง ๑๘, ความเห็นของบริษัทบอเนียว, วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓.

คำอธิบายของข้าวลักษณะต่าง ๆ

- ข้าวเปลือก (paddy) หมายถึง ข้าวที่มีเปลือกที่มาจากชานนา
- ข้าวที่เอาเปลือกออก (husked rice) หรือ loonzain หมายถึง ข้าวที่เอาเปลือกออกหมด ส่วนรำข้าวและส่วนใหญ่ของลักษณะเดิมยังคงอยู่ (อาจหมายถึงข้าวหลังจากการสี ครั้งที่ ๑)
- ข้าวกลอง (cargo rice) เป็นข้าวที่เป็นการผสมระหว่างข้าวที่เอาเปลือกออก ๔ ส่วน กับข้าวเปลือก ๑ ส่วน ซึ่งข้าวกลองนำไปสีอีกครั้งหนึ่งจะได้ข้าวขาว
- ข้าวขาวหรือข้าวสาร (white rice) เป็นผลจากการสีข้าวในระดับสูง คือข้าวที่เอาเปลือกออกหมด และส่วนใหญ่ของลักษณะเดิมรวมทั้งรำข้าวที่สีออกโดยเครื่องจักร ข้าวในชั้นนี้กินได้ทันที และมีคุณภาพต่าง ๆ กันเรียก milled rice ถ้าสีในระดับสูงหรือระดับที่ถี่เรียก ข้าวสารหรือข้าวขาว
- ข้าวขัด (polished rice) คือ จากข้าวขาวทำให้ดีด้วยการขัดเงาขัดมัน
- ข้าวึ่ง (parboiled rice) คือ ข้าวเปลือกนำไปแช่น้ำ ๑ - ๓ วัน และอบด้วยไอน้ำ จนกระทั่งเปลือกหลุดออกมาเอง ซึ่งใช้เวลาประมาณ ๑๕ นาที หลังจากนั้นก็ทำให้แห้งและก็ผ่านเข้าในกระบวนการธรรมดาของการสีข้าว
- รำข้าว, ปลายข้าว (rice meal, rice barn) เป็นเศษจากการสีข้าว ซึ่งใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์

เชื้อชาติของเจ้าของ

โรงสีเครื่องจักรเครื่องแรกที่ตั้งในเมืองไทยเป็นของบริษัทชาวอเมริกัน ใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ที่คลองบางน้ำจืด ถนนตก กรุงเทพฯ มีชื่อว่า "โรงสีจักรเมืองอเมริกา" เริ่มทำการสีครั้งแรก เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๑^๑ โรงสีเครื่องจักรโรงที่สอง ชื่อ "โรงสีจักรบางกอกเก่าปะนี้" ตั้งอยู่ตรงข้ามกับโรงแรก โรงสีโรงที่สามเป็นของชาวเยอรมันชื่อ "โรงสีจักร เอ. มาร์ควัลด์" ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ โรงสีโรงที่สี่ชื่อ "สก็อตแอนด์เก่าปะนี้" ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕^๒ และโรงสีที่ห้า ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ โรงสีทั้ง ๕ โรงนี้เป็นของชาวตะวันตกทั้งสิ้น^๓

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๑๐ ในขณะที่ชาวตะวันตกดำเนินกิจการโรงสีเครื่องจักรแต่เพียงพวกเดียวนั้น คนจีนยังเป็นเจ้าของโรงสีมือบ้างก็ทำหน้าที่พ่อค้าคนกลางซื้อขายข้าว บ้างก็เป็นกุ๊หลี่ตามโรงสีต่าง ๆ ธุรกิจโรงสีของคนตะวันตกเจริญขึ้นเรื่อย ๆ ดังที่มีรายงานว่า "บริษัทของชาวยุโรปหลายบริษัทซึ่งเป็นเจ้าของโรงสีข้าว ใค้กำไรอย่างมากมายนั้น ไม่ไค้จำกัดธุรกิจแต่เฉพาะการสีข้าว"^๔

ใน พ.ศ. ๒๔๑๓ คนจีนเริ่มสั่งซื้อเครื่องจักรสีข้าวมาจากอังกฤษ^๕ และอีก ๗ ปีต่อมา มีรายงานว่ารายได้ของโรงสีของคนตะวันตกลดลงไปมาก^๖ ใน พ.ศ. ๒๔๒๒ โรงสีของคนจีนไค้เพิ่มขึ้นเป็น ๕ โรง และนับแต่นั้นต่อมาคนจีนไค้ทำกิจการนี้มากขึ้น และมีรายงานว่า

^๑สงวน อันคง, เล่มเคิม, หน้า ๓๑๖ - ๓๑๗

^๒เพ็งอ้ง, หน้า ๓๕๕.

^๓BCR (1864), p. 217. BCR (1867), p. 318.

^๔BCR (1870), p. 2.

^๕BCR (1870), p. 2.

^๖BCR (1876 - 1877), p. 2.

จาก ๒ ปีที่ผ่านมา โรงสีเครื่องจักร ๕ โรงหรือมากกว่านี้ได้ตั้งที่กรุงเทพฯ และอีก ๒ แห่งที่แปดริ้ว (Patriew) จึงเชื่อได้ว่า สำหรับธุรกิจแบบนี้ ซึ่งครั้งหนึ่งเกือบจะเป็นสิ่งเดียวกับที่เหมาะสมกับชาวยุโรป รายได้คงจะลดลงกว่าที่เคยได้^๑

เรื่องมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๑ ปรากฏว่ามีโรงสีของคนตะวันตกอยู่เพียง ๓ โรง เป็นของคนอังกฤษ ๒ โรง และของคนเยอรมัน ๑ โรง^๒ และใน พ.ศ. ๒๔๖๒ โรงสีของคนตะวันตกทั้งหมดได้ขายให้กับคนจีน^๓ ถึงแม้ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีชาวตะวันตกชื่อ ปาววิต คิคจะรวมโรงสีทั้งหลายให้เป็นห้างเดียวกัน โดยเริ่มที่โรงสีของคนตะวันตกก่อน แต่ก็ไม่สำเร็จ^๔ ซึ่งนับเป็นความพยายามครั้งสุดท้ายของการพัฒนากิจการโรงสีของคนตะวันตก

-ความเจริญของโรงสีของคนจีนเริ่มตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๑๓ เป็นต้นมา เมื่อตั้งเครื่องจักรมาจากอังกฤษ โดยเริ่มจาก ๕ โรงใน พ.ศ. ๒๔๒๒ เป็น ๑๗ โรง ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็น ๕๓ โรง ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ เป็น ๕๖ โรง ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ และ ๕๖ โรง ใน พ.ศ. ๒๔๖๒

คนจีนแต่เจ้าและเงินกว้างขวาง นิยมทำกิจการโรงสีมากกว่าพวกอื่น พวกเงินกว้างขวางมักเป็นวิศวกรเกี่ยวกับโรงสีในระยะแรก^๕ แต่โรงสีส่วนใหญ่เป็นของจีนแต่เจ้า^๖ ดังตัวอย่างโรงสีในเขตนันทบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ มีโรงสี ๑๑ โรง เป็นของจีนแต่เจ้า ๓ โรง

^๑ BCR (1878), p. 1.

^๒ Wright and Breakspear, op,cit., p. 146. Skinner, 104.

^๓ Skinner, op,cit., p. 213.

^๔ กจข. ร.๖ ค.๑/๘, รายงานเสนาบดีสภา, ๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘.

^๕ Skinner, p. 104

^๖ Skinner, p. 213.

ของคนวางตุ้ง ๒ โรง และของคนไหหลำ ๑ โรง นอกนั้นเป็นของคนไทย^๑

โรงสีของคนไทยนั้นเริ่มปรากฏว่าเป็นเจ้าของ โดยพระยามรุขรรัตน์ (เพ็ง
ตันสกุลเพ็ญกุล) ซึ่ง ต่อมาได้เป็นเจ้าของพระยามหิธรศักดิ์ดำรงเป็นผู้ซื้อจากบริษัท สก็อต
แอนด์กัมปะนี เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๕^๒ จำนวนโรงสีที่เป็นของคนไทย
นั้น แสดงจำนวนออกมาอย่างแน่ชัดไม่ได้เพราะปนอยู่กับของคนจีน แต่อย่างไรก็ตาม
โรงสีที่เป็นของคนไทยนั้น ส่วนใหญ่เจ้าของมักเป็นพวกชนชั้นสูง (คือเจ้านาย และ
ขุนนาง) มีรายงานของพ่อค้าอังกฤษว่า พระเจ้าแผ่นดินไทยเป็นเจ้าของโรงสีหลาย
โรง^๓ สาเหตุที่ชนชั้นสูงสนใจกิจการนี้เพราะ

๑. รัฐบาลสนับสนุน กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ท่านทรงสนับสนุนให้พวกชนชั้นสูงที่พอมีทุน ให้พยายามทำมาหากินในทางค้าขายบาง
นอกจากมีแต่อาชีพการรับราชการ เพราะเมื่อออกรากราชการจะได้มีที่พึ่ง^๔ จึงทำให้
ชนกลุ่มนี้สนใจที่จะเป็นเจ้าของกิจการโรงสี เพราะเป็นกิจการที่ขึ้นหน้าขึ้นตาอยู่ในขณะนั้น

๒. ขณะนั้นกิจการโรงสีได้กำไรมาก เพราะราคาข้าวที่ส่งออกได้ราคาดี
จึงทำให้กลุ่มชนชั้นสูงสนใจในกิจการนี้ ประกอบกับกลุ่มนี้มีเงินทุนมากพอที่จะซื้อกิจการ
โรงสีได้

แต่อย่างไรก็ตาม คนไทยที่เป็นเจ้าของโรงสีมักไม่ดำเนินกิจการเอง แต่จะ
ให้ผู้อื่นเช่าทำแทน ซึ่งมักเป็นคนจีน เช่น โรงสีของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ที่
ตำบลวัดราชสิงขร ให้เช่าเดือนละ ๔,๐๐๐ บาท^๕ หรือโรงสีของเจ้าฟ้ากรมหลวง

^๑ กจข. ร.๖ น.๑๐.๒/๓๘ นายอำเภอก อ่าเภอกต่าง ๆ รายงานถึงพระยา
ถกลสรศีลมี ผู้ว่าราชการการเมืองมณฑลบุรี, เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๐, หน้า ๑๘ - ๕๘.

^๒ ประชุมพงศาวดารภาค ๑๒ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕, หน้า ๖๑.

^๓ BCR (1883), p. 3.

^๔ ประวัติเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ พระยาภิรมย์ภักดี และประวัติโรงเบียร์
โชคชะตาในชีวิตที่น่าพอใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, องค์การการค้าสุรสุภา ๒๕๐๖, หน้า ๖๔ - ๖๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน.

นครสวรรค์พินิต ที่ตำบลบางพลัด โดยนายแม่เสียง เข้าหุ้นกับนายห้องหลี่ เข้าทำการ หรือ โรงสีของเจ้าพระยาวรรพษ์ ให้นายวิเชียรเข้าทำ เป็นคน (ดูภาคผนวก) การที่เป็นเช่นนี้คงเพราะ การบริหารและการควบคุมของคนไทยยังไม่ชำนาญพอ เพราะถ้าไม่มีความสามารถแล้วก็จะประสบกับการขาดทุน ไม่เหมือนกับการให้เช่า ซึ่งจะกำไรได้ประจำ นี่เองเป็นเหตุให้กิจการโรงสีของคนไทยยังคงมีอยู่ได้ ไม่เหมือนกับของคนตะวันตกซึ่งต้องขายเลย เจ้าของโรงสีที่เป็นของเจ้านายนั้น ปรากฏ ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ โรงสีในกรุงเทพฯ เป็นของพระคลังข้างที่กล่าวครั้ง^๑ ซึ่งเป็นสมบัติ ของพระมหากษัตริย์ ของเจ้านายของผู้อื่น ๆ เช่น โรงสีไฟ นานุกูสมบัติ ของกรมพระ นราธิปประพันธ์พงศ์ อยู่ที่คลองซอยที่ ๗ รางสี^๒ ของกรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ อยู่ที่ อยุธยา^๓ ของสมเด็จพระบรมโอรสา (คงจะเป็นเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ) โรงสีชื่อ "ทรายมูล" ที่ตำบลทรายมูล ฉะเชิงเทรา ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เคชาวุธ ชื่อ "บางกอกโรซมิล" ตำบลบ้านใหม่ กรุงเทพฯ ของสมเด็จพระมหาลงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ชื่อ "เม่งหง" ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ชื่อ "เจียมยุ" เป็นต้น (ดูรายชื่อเจ้าของต่าง ๆ ในภาคผนวก)

ส่วนที่เป็นของขุนนาง เช่น โรงสี "จิ้งฮวดเส็ง" ของพระยาภักดีนเรศวรบุรี ที่อำเภอแสนแสบ หรือ โรงสี "กิมจวนเส็ง" ของเจ้าพระยาวรรพษ์พิพัฒน์ อยู่ที่บางซื่อ เป็นต้น

^๑ กจธ. ร.๖ น.๓๑.๓/๕ หนังสือเจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูลในหลวง วันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕, หน้า ๕๐.

^๒ กจธ. ร.๕ ยธ.๕.๗/๑ หนังสือเจ้าฟ้ากรมขุนนิศรานุกัตติวงศกราบบังคม ทูลในหลวง วันที่ ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๕๐

^๓ Johnston, B.D., op.cit., p. 251.

โรงสีของกรมหมื่นมรุพงษ์ฯ สามารถผลิตข้าวหนึ่งได้ในราว พ.ศ. ๒๔๓๓ แต่ต่อมาถูกไฟไหม้

จะเห็นได้ว่า พวกชนชั้นสูงของไทยเป็นพวกทำกิจการโรงสี ชุมนางพวกหนึ่ง
เป็นคนไทย ชุมนางอีกพวกหนึ่งเป็นคนจีน แต่พวกชุมนางไทยมักไม่ดำเนินกิจการเอง
กลับให้พ่อค้าจีนเข้ามาบีบบทบาทแทน จึงกล่าวได้ว่า คนจีนเข้ามาบีบบทบาทในกิจการ
โรงสีมากกว่าพวกอื่น (ดูจำนวนโรงสี ในตารางที่ ๕)

ตารางที่ ๑๖ จำนวนโรงสี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๕๕

ปี พ.ศ.	กรุงเทพฯ ของคนตะวันตก	ของคนจีน-คนไทย	รวมในกรุงเทพฯ	ในชนบท
๒๔๐๑	๑	-	๑	
๒๔๐๓	๓	-	๓	
๒๔๐๕	๔	-	๔	
๒๔๑๐	๕	-	๕	
๒๔๒๒	๕	๕	๑๐	๒ (แปดริ้ว) ก.
๒๔๒๓	๕	๗	๑๒	
๒๔๓๒	๖	๑๗	๒๓	๓ (แปดริ้ว) ข.
๒๔๓๕	-	-	๒๕	
๒๔๓๘	๔	๒๓	๒๗	
๒๔๓๘	๔	๒๖	๓๐	
๒๔๔๐	๔	๒๒	๒๖	
๒๔๔๑	-	-	๓๗	๔ (แปดริ้ว) ก.
๒๔๔๔	๔	๒๒	๒๖	
๒๔๕๑	๓	๔๖	๔๙	๑๖
๒๔๕๓	๓	๕๖	๕๙	
๒๔๖๒	๓	๖๓	๖๖	
๒๔๖๗	-	๘๓	๘๓	
๒๔๖๘	-	๘๔	๘๔	๒๕๔
๒๔๗๒	-	-	๗๑	๕๕๓
๒๔๗๓	-	-	๗๑	๓๓(ภาคอีสาน) ก.
๒๔๘๔	-	๗๒	๗๒	
๒๔๘๓	-	-	-	๘๐๐
๒๔๘๕	-	-	-	๘,๐๐๐

หมายเหตุ

๑. พ.ศ. ๒๔๕๕ มีโรงสี ๒๑ โรง ในมณฑลอยุธยา โดยที่จังหวัดอยุธยา มี ๑๗ โรง
(ที่มา : พระยาโบราณราชธานินทร์ ระยะทางเสด็จประพาสแม่น้ำน้อย
แม่น้ำใหญ่ มณฑลกรุงเก่า และมณฑลนครสวรรค์, หน้า ๖๑)
๒. พ.ศ. ๒๔๗๔ มีโรงสีที่ราชบุรี ๔ โรง
(ที่มา : กระทรวงเกษตรราธิการ กองเลขานุการ สภาเผยแผ่พาณิชย์
แฟ้ม ๖ เรื่อง ๑๘, หนังสือจากเลขานุการคณะกรรมการศึกษาการเพาะปลูก
และชลสมบัติ, ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔.)

ที่มา :

- พ.ศ. ๒๔๐๑ - ๒๔๑๐ Gerini (1912), p. 163. Skinner, 103.
- พ.ศ. ๒๔๒๓ BCR (1880), p. 2.
- พ.ศ. ๒๔๓๒ - ๒๔๓๕ BCR (1889 - 1990)
- พ.ศ. ๒๔๓๘ Ingram, (1955), p. 71.
- พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๔๔ Prasatset, p. 102.
- พ.ศ. ๒๔๔๐ Leckie (1894), p. 651.
- พ.ศ. ๒๔๔๐ BCR (1897), p. 3
- พ.ศ. ๒๔๔๑ กจช. ร.๕ ค.๑๗/๕
- พ.ศ. ๒๔๔๑ Wright and Breakspear, p. 146, 186.
- พ.ศ. ๒๔๕๓ อ่างแลวใน ๒๔๐๑ - ๒๔๑๐
- พ.ศ. ๒๔๖๒ Ingram, Economic Change in Thailand, p. 71.
- พ.ศ. ๒๔๖๘ จดหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๖๗,
หน้า ๕๖.
- พ.ศ. ๒๔๖๘ Skinner (1957), p. 214.
- พ.ศ. ๒๔๗๒ กจช. ร.๗ พ.๘.๑/๑ หน้า ๑๕
- พ.ศ. ๒๔๗๓ Siam, Nature and Industry, The Ministry of
Commerce and Communication 1930, p. 212.
- พ.ศ. ๒๔๘๔ Ingram (1955), p. 70 - 71
- ก. BCR (1878), p. 1.
- ข. Johnston, p. 250
- ค. กจช. ร.๕ ค.๑๗/๕
- ง. สงวน อินคง, หน้า ๓๒๓
- จ. ฤดูกาลผนวกที่ จ.

สาเหตุที่โรงสีคนจีนสามารถชนะโรงสีของคนตะวันตกได้

๑. เพราะความสัมพันธ์ในการซื้อขาย ในระยะดังกล่าว (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๗๕) มาตรฐานของคุณภาพข้าวเปลือกที่ซื้อขายกันยังไม่มี กล่าวคือ ข้าวเปลือกมีหลายชนิด เช่น ข้าวนาเมือง ข้าวนาสวน เป็นต้น ฯลฯ ซึ่งแต่ละชนิดมีคุณภาพและราคาต่างกัน พ่อค้าข้าวเปลือกหรือแม่ชานา มักนำข้าวหลายชนิด และต่างคุณภาพต่างราคามาผสมกัน ดังที่มีรายงานคำให้การปนข้าวตลอดมา^๑ ดังนั้น หนทางที่พ่อค้าข้าวเปลือกจะไม่ซื้อตรงจึงบังเกิดขึ้นได้ง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ การซื้อขายข้าว จึงไม่เป็นการซื้อขาย ชายขาด ระหว่างโรงสีกับพ่อค้าข้าวเปลือก แต่เป็นการ "ไว้เนื้อเชื่อใจกัน" คือ เป็น "ชา" กัน ซึ่งคนจีนกับคนจีนเป็นไ้ได้ง่ายกว่าฝรั่ง เนื่องจากแทบไม่มีฝรั่งในชนบทที่จะทำการติดต่อซื้อขายข้าวเปลือก ส่วนใหญ่เป็นคนจีน ดังนั้นโรงสีของฝรั่งจึงประสบปัญหาในการซื้อข้าวเปลือกได้ทันที เมื่อตอนต้องการ เพราะพ่อค้าจีนทำหน้าที่เป็นคนกลางขายให้กับ "ชา" ของตน เช่นเดียวกัน ในด้านการส่งออกตลาดต่างประเทศ เช่นที่ ฮองกง จีน และ สิงคโปร์ ซึ่งล้วนเป็นเมืองที่คนจีนทำธุรกิจนี้อยู่ทั้งนั้น จีนเหล่านี้ต่างก็มี "ชา" ของตนเองในเมืองไทย ดังนั้นจึงเป็นการสะดวกมากกว่า และมีรายงานว่า ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ บริษัทส่งออกของคนจีนและของคนไทยบริษัทหนึ่ง และเป็นเจ้าของโรงสีด้วย ได้ทำการติดต่อขายข้าวโดยตรงกับตลาดข้าวยุโรปที่ลอนดอน^๒ ซึ่งติดกับการค้าข้าวในพม่า โรงสีของคนตะวันตกซึ่งส่วนใหญ่เป็นของคนตะวันตก สามารถควบคุมการค้าข้าวของพม่าได้ นอกจากนี้ โรงสีของคนตะวันตกยังเสียเปรียบในเรื่อง "กัมปาคอร์" (comprador) หรือ นายหน้า (broker) ซึ่งเป็นคนจีนเป็นส่วนมาก ทำหน้าที่ซื้อขายข้าวเป็นสำคัญ กัมปาคอร์พวกนี้จะทำการติดต่อกับโรงสีของคนตะวันตก

^๑ กจร. กระทรวงเกษตรราธิการ กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์
 แฝ้ม ๕ เรื่อง ๑๘, ความเห็นของคุปเปอร์ยอนสตันกัมปนี, ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓.

^๒ Skinner, *op,cit.*, p. 105.

เป็นครั้งคราวไม่สม่ำเสมอเหมือนโรงสีของคนจีน^๑ กับปากออร์มีบทบาทสำคัญในการซื้อขายข้าวให้กับโรงสี ดังนั้น กิจการโรงสีในการซื้อขายข้าวขึ้นอยู่กับปากออร์พวกนี้ด้วย จึงจะเห็นว่า โรงสีของคนตะวันตกเสียเปรียบโรงสีของคนจีนเป็นอย่างมากในเรื่องนี้

๒. โรงสีของคนจีนได้เปรียบในเรื่องทุน จากความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างพ่อค้าจีน กับชนชั้นสูงของไทยนั้นก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านการระดมทุนมาก นอกจากการสะสมทุนเองโดยพ่อค้าจีนแล้ว พวกพ่อค้าจีนที่มีทุนไม่มากก็อาศัยโรงสีของชนชั้นสูงไทยเข้าทำ เป็นการพึ่งบุญของผู้เป็นเจ้าของด้วย นอกจากนี้โรงสีของคนจีนเมื่อประสบปัญหาในด้านการเงินสามารถที่จะกู้ยืม จำนวน ค่าพระคลังข้างที่ได้ ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในเรื่องทุนของโรงสี

๓. โรงสีของคนจีนเป็นผู้เริ่มในการสีข้าวสาร ราว พ.ศ. ๒๔๓๓ ในขณะที่โรงสีของคนตะวันตกยังทำการสีเป็นข้าวกล้องอยู่ ข้าวสารให้ราคาดีมากในขณะนั้น ทำให้โรงสีคนจีนได้กำไรมาก สาเหตุที่โรงสีฝรั่งไม่สีข้าวสารออกมาก่อนคนจีนนั้น คงเป็นเพราะโรงสีฝรั่งไม่กล้าที่จะสีข้าวสารออกมา เพราะตลาดทั่ว ๆ ไปยังใช้ข้าวกล้องซึ่งทำกันมาเป็นประจำ และอาจเพราะการสีข้าวสารเป็นวิธีใหม่ที่คนจีนกล้าทำ ในขณะที่โรงสีฝรั่งไม่คิดจะทำก็ได้

ด้วยเหตุสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้เองจึงทำให้โรงสีคนจีนสามารถเอาชนะโรงสีของฝรั่งได้ ถึงแม้คนจีนจะเข้ามามีบทบาทภายหลังคนตะวันตกก็ตาม และเมื่อโรงสีโรงสุดท้ายของคนตะวันตกขายกิจการให้กับคนจีน ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ นับแต่นั้นมา โรงสีของคนตะวันตกจึงหมดบทบาทลง คนจีนจึงเข้ามามีบทบาทอย่างเต็มที่

ที่๕

ที่ตั้งของโรงสีเครื่องจักรในระยะแรก ๆ อยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น ราว พ.ศ. ๒๔๒๖ จึงเริ่มมีขึ้นในชนบท โรงสีเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ อย่างรวดเร็ว แต่หลังจาก

สงครามโลกครั้งที่ ๑ แล้ว (พ.ศ. ๒๔๖๒) โรงสีจึงเพิ่มในต่างจังหวัดอย่างมากมาย และรวดเร็ว ลักษณะการขยายตัวของโรงสีจะค่อย ๆ ขยายตัวออกจากกรุงเทพฯ ไปสู่ บริเวณใกล้เคียง และกระจายออกไปตามลำดับ

โรงสีอยู่ในกรุงเทพฯ นั้น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำและริมคลองสายต่าง ๆ เพราะง่ายแก่ การขนส่งข้าว ดังใน พ.ศ. ๒๔๕๑ มีรายงานว่า "...มีโรงสีทั่วประเทศ ๖๕ โรง ซึ่ง ๖๐ โรงตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ และบริเวณใกล้เคียง ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และริม คลองสายต่าง ๆ"^๑ บริเวณที่ตั้งกันมากนั้นอยู่ระหว่าง บางลำภู ถึง บางกระบือ โดยที่ สองฝั่งแม่น้ำในเขตดังกล่าวมีโรงสีกว่าครึ่งหนึ่ง คือ ๓๗ โรง จากจำนวน ๖๐ โรง ในกรุงเทพฯ^๒ ส่วนโรงสีที่ตั้งในชนบท มีรายงานแต่เพียงว่า โรงสีเริ่มไปตั้งที่เขต เพาะปลูกใน พ.ศ. ๒๔๒๐^๓ ซึ่งก็ไม่ทราบว่าเริ่มตั้ง ณ ที่ใด แต่โรงสีคงเริ่มขยายตัว ไปสู่ชนบทคงเริ่มที่ ฉะเชิงเทราก่อน เพราะปรากฏ ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ มีโรงสี ๕ โรง และเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

โรงสีที่เกิดขึ้นในชนบท เป็นโรงสีที่มีขนาดเล็ก สามารถสีข้าวได้ ๘ ถึง ๑๒ ตัน ต่อวัน จนถึง ๔๐ - ๕๐ ตัน ต่อวัน^๔ แต่โดยทั่วไป ประมวลว่าโรงสีใกล้ ๆ กรุงเทพฯ สามารถสีข้าวได้วันละ ๕๐ ตัน^๕

^๑Wright and Breakspear, 1908, p. 186.

^๒กจข. ร.๖ น.๓๑.๓/๑๕ หนังสือพระยาพลพรรคพิบาล ผู้บังคับการตำรวจพระนครบาล ที่ ๔ สายลำน้ำ ถึง เจ้าพระยาอมราช, วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕, หน้า ๕๑.

^๓BCR (1876 0 1877), p. 2.

^๔Wright and Breakspear, p. 148. Le Clere, Rice trade in the Far east, Trade Promotion Series 46, 1927, p. 40.

^๕Le Clere, op,cit., p. 40.

ตารางที่ ๒๗) จำนวนโรงสีในเขตชนบท ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๒ - ๒๔๗๒

เขต	ก่อน ๒๔๖๒	๒๔๖๒ - ๒๔๖๔	๒๔๖๔-๒๔๗๒	รวมในปี ๒๔๗๒
ภาคกลาง ^{ก.} (เขตตอนใต้) ^{ข.}	๔๗ (๓๗)	๑๘๕ (๑๐๗)	๒๕๕ (๘๕)	๕๒๗ (๒๗๓)
ภาคใต้	๗	๕	๑๔	๒๖
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๒	๓	๕๖	๖๑
ภาคเหนือ	๐	๕	๕	๑๐
รวม	๕๖	๑๙๘	๒๘๖	๕๔๐

ที่มา : Skinner, Chinese Society in Thailand, 1957, p. 214 from Commercial Directory for Siam 1929, p. 92. Preasatset, p. 109

- ก. ภาคกลาง คือ กินแดนขึ้นไปทางเหนือของกรุงเทพฯ ประมาณ ๑๐๐ ไมล์ และทางไปจากตะวันตกและตะวันออกของกรุงเทพฯ ๕๐ ไมล์
- ข. เขตตอนใต้ หมายถึง บริเวณที่นับจากอยุธยาลงมาถึงอ่าวไทย รวมทั้งกินแดนทั้งฝั่งตะวันตก และ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งรวมอยู่ในภาคกลาง

จากตารางนี้พบว่าก่อน พ.ศ. ๒๔๖๒ มีโรงสีทั่วประเทศ ๕๖ โรง อยู่ในภาคกลาง ๔๗ โรง คิดเป็นร้อยละ ๘๔ ของโรงสีทั่วประเทศ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๒-๒๔๖๔ ในภาคกลางมีโรงสีคิดเป็นร้อยละ ๕๓ ของโรงสีทั่วประเทศ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๗๒ โรงสีในภาคกลางคิดเป็นร้อยละ ๘๖ ของโรงสีทั่วประเทศ และใน พ.ศ. ๒๔๗๒ โรงสีในภาคกลางคิดเป็นร้อยละ ๘๔ ของโรงสีทั่วประเทศ

ในขณะที่เดียวกันเฉพาะภาคกลาง ในเขตตอนใต้ก่อน พ.ศ. ๒๔๖๒ มีโรงสีคิดเป็นร้อยละ ๗๕ ของโรงสีในภาคนี้ และร้อยละ ๕๘ ร้อยละ ๓๗ และร้อยละ ๕๒ ตามลำดับ จากจำนวนนี้ จะเห็นได้ว่าโรงสีค่อย ๆ เพิ่มขึ้นจากภาคกลางออกไปทุกทีและ

ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในที่ไม่ห่างจากกรุงเทพมหานครมากนัก คือ บริเวณเขตตอนใต้ของภาค
เหตุที่ทำให้โรงสีขยายตัวออกไปจากกรุงเทพฯ ชนบทมากขึ้น

๑. ปัญหาเกี่ยวกับการขนส่ง ปัญหาเกี่ยวกับการขนส่งนับเป็นปัญหาใหญ่ เพราะอุตสาหกรรมข้าวเป็นอุตสาหกรรมที่ "เสียน้ำหนัก" (weight-losing industry) โดยที่วัตถุดิบคือข้าวเปลือกที่บ่อนเข้าไปในเครื่องสีข้าวเมื่อออกมาเป็นข้าวสาร จะมีน้ำหนักน้อยกว่าเมื่อเป็นข้าวเปลือกกรวยร้อยละ ๓๓ (ข้าวเปลือก ๓ ถึงสีเป็นข้าวสารได้ ๒ ถึง) ฉะนั้นถ้าจะได้เลือกที่ตั้งระหว่างแหล่งวัตถุดิบ (ท้องนา) กับ ตลาด (กรุงเทพฯ) แล้ว โรงสีควรอยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบ คือที่นาให้มากที่สุด เพราะจะหุนค่าขนส่งมากกว่า คงจะยกตัวอย่างเป็นการสมมติ โดยมีจุด ๓ จุดให้พิจารณา คือ นครสวรรค์ ชัยนาท และ กรุงเทพฯ ถ้านครสวรรค์เป็นแหล่งปลูกข้าว ชัยนาทเป็นที่ตั้งของโรงสี กรุงเทพฯ เป็นตลาดส่งออกและเป็นที่ตั้งของโรงสีด้วยนั้น ข้าวเปลือกควรที่จะเดินทางมาที่ชัยนาท เพื่อสีเป็นข้าวสาร จะได้หุนค่าขนส่ง เพราะระยะทางจากชัยนาทถึงกรุงเทพฯ น้ำหนักของข้าวที่บรรทุกจะเบาลง มากกว่าที่จะบรรทุกข้าวเปลือกกวาดเดียวจากนครสวรรค์มาสีเป็นข้าวสารที่กรุงเทพฯ เพราะน้ำหนักข้าวเปลือกยังมีได้ล้นออกไปถึงร้อยละ ๓๓ แห่งน้ำหนัก ดังนั้นโรงสีจึงอยากที่จะไปตั้งอยู่ในชนบท หรือแหล่งผลิตมากกว่าที่จะตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นตลาดส่งออก และยิ่งค่าขนส่งสูง เพราะการขนส่งไม่สะดวกคิ๊งค้ายแล้ว แรงผลักดันที่จะให้โรงสีอยู่ใกล้แหล่งผลิตก็ยิ่งมากขึ้นด้วย แต่ในระยะแรก ๆ โรงสีอยู่ในกรุงเทพฯ มาก คงเพราะโรงสีเติบโตขึ้นพร้อม ๆ กับการขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าว ซึ่งในระยะแรก ๆ พื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าวกระจายอยู่รอบ ๆ และไม่ไกลจากกรุงเทพฯนัก ดังนั้นการขนส่งในเวลานั้นคงลำบากสำหรับโรงสีที่จะไปตั้งในชนบท

ปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้โรงสีไปตั้งในชนบทที่เกี่ยวกับการคมนาคมขนส่ง คือ

ก) จากการปรับปรุงการขนส่ง ทั้งทางน้ำ การซ่อมแซมคลองต่าง ๆ การปรับปรุงทางถนน ทางรถไฟ ซึ่งโดยเฉพาะทางน้ำนั้น เป็นเส้นทางที่ทำให้สินค้าข้าวสามารถเดินทางมายังตลาดได้ และจากเดิมการผลิตข้าวผลิตเพื่อบริโภค การผลิตไข่มื้อ และแรงงานคน เมื่อเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ก็จำเป็นที่จะต้องมีการจักรในการผลิต ดังนั้น โรงสีจึงจำเป็นต้องมีขึ้นด้วย

ข) จากการขยายแหล่งผลิต คือ ที่นาไปยังที่อยู่ไกลนํามากขึ้น ก็ทำให้เกิดปัญหาในการขนส่งมากขึ้น ซึ่งเค็มแหล่งผลิตจะตั้งอยู่ริมน้ำ หรือใกล้น้ำ อาจเป็นแม่น้ำหรือลำคลอง แต่เมื่อพื้นที่เพาะปลูกขยายตัวมากขึ้น ที่นาก็ยอมจะไกลนํามากขึ้นทุกที ดังเช่นที่นาบริเวณลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี^๑ จึงเห็นได้ว่าการขนส่งมีปัญหาคงไม่สะดวกในการขนส่งมากขึ้น ซึ่งในภาวะเช่นนี้ โรงสีจึงจำเป็นต้องตั้งอยู่ในแหล่งผลิตเช่นนี้

จากการคมนาคมที่ดีขึ้น หมายถึง การสื่อสารไปรษณีย์โทรเลขด้วย ก็นับว่าทำให้โรงสีตั้งอยู่ในชนบทได้ เพราะว่า การขนส่งถึงแม้จะสะดวกก็ตาม แต่ถ้การสื่อสารไปรษณีย์ โทรเลข ไซ้ไม่ได้แล้วก็มีปัญหา เพราะการค้าขายนั้น ราคาข้าวเป็นเรื่องสำคัญมากเพราะมีการไหวตัวของราคาอย่างรวดเร็ว พวกพ่อค้าข้าวและโรงสีในต่างจังหวัดจึงจำเป็นต้องไล่ข่าวสารว่องไว เมื่อการไปรษณีย์ โทรเลข ได้เจริญขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ โรงสีและพ่อค้าข้าวในชนบทสามารถที่จะทราบความเคลื่อนไหวของราคาข้าวในกรุงเทพฯ ได้อย่างรวดเร็ว จึงทำให้โรงสีตั้งในชนบทได้

๒. โรงสีไปตั้งในชนบทมากขึ้น เพราะอยู่ใกล้แหล่งผลิต เมื่อโรงสีอยู่ใกล้แหล่งผลิต ทำให้เจ้าของโรงสีสามารถติดต่อกับชาวนาได้โดยตรง ไม่จำเป็นต้องอาศัยนายหน้า หรือพ่อค้าข้าวมากนัก ดังที่บริษัทขอเนียวซึ่งส่งข้าวออกก็ได้ให้คำแนะนำแก่รัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ ๗ ว่า "...พวกพ่อค้าโรงสีก็อยู่ในเงื้อมมือพวกคนกลาง เช่นเดียวกับพวกชาวนา พ่อค้าโรงสีทำสัญญาขายข้าวล่วงหน้าก่อนซื้อเมล็ด ฉะนั้นจึงต้องเสี่ยงในการที่จะได้กำไรหรือขาดทุน..."^๒ การซื้อข้าวโดยตรงจากชาวนามีประโยชน์กับโรงสีมาก

^๑ สุรน ศรีหิรัญ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี, วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๔ เล่ม ๓ เดือน ก.พ. - พ.ค. ๒๕๑๘, หน้า ๖๑ - ๗๐.

^๒ กจข. กระทรวงเกษตรธิการ กองเลขานุการ สภาเผยแพร่พาณิชย์ แห่ง ๕ เรื่อง ๑๘, หนังสือเจ้าพระยาพลเทพ มูลกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน, ๓๑ มกราคม ๒๔๗๓.

เพราะคนจะได้อาชีพที่ดี และนอกจากนี้แล้วโรงสีที่ตั้งในแหล่งผลิตยังสามารถจ้างแรงงานที่มีราคาถูกกว่าในกรุงเทพฯ เพราะเมื่อหมกฤดูทำนา ชาวนาจะว่างจนถึงฤดูเก็บเกี่ยว ซึ่งโรงสีจะจ้างแรงงานในยามว่าง ค่าจ้างจะถูกกว่าในกรุงเทพฯ และที่รายงานว่าเป็นแรงงานในโรงสีเล็ก ๆ ต่างจังหวัดนั้น เป็นแรงงานที่ไม่มีความชำนาญ (unskilled labour)^๒

แรงงาน

แรงงานที่จะไต่กล่าวถึงนี้ จะแบ่งออกเป็น สองตอน คือ ตอนแรกจะเป็นแรงงานของเครื่องจักรโรงสี และตอนที่สอง จะกล่าวถึงแรงงานที่ใช้ในโรงสี

ก. แรงงานเครื่องจักรโรงสี ดังไต่กล่าวมาแล้วว่า โรงสีในชนบทจะมีขนาดเล็ก โดยปรกติทั่วไปสีข้าวได้วันละ ๘ - ๑๒ ตันต่อวัน จนถึงขนาด ๓๐ - ๔๐ ตันต่อวัน ในขณะที่โรงสีในกรุงเทพฯมักเป็นโรงสีขนาดใหญ่สีข้าวได้วันละ ๑๐๐ - ๑๕๐ - ๒๐๐ ตันต่อวัน^๓ จาก พ.ศ. ๒๔๔๓ มาโรงสีที่ทันสมัยจะมีไฟฟ้าให้แสงสว่างแก่โรงสีซึ่งแต่เดิมใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดสำหรับให้แสงสว่างจนเป็นเหตุทำให้เกิดเพลิงไหม้โรงสีหลายโรง ได้มีผู้คำนวณความสามารถของโรงสีในกรุงเทพฯว่า สามารถสีข้าวที่สามารถเก็บเกี่ยวได้เมื่อคราวที่ทำไถผลบริบูรณ์เต็มที่ใน ๓ ปี จะสีหมดภายใน ๓ เดือน^๔ และในสภาพเผยแพร่พาณิชย์กล่าวไว้ว่า "...เวลานี้กรุงเทพฯมีโรงสีมากเกินต้องการ ในปีนี้ที่ไต่ข้าวมากเป็นปกติก็ไม่มีข้าวเปลือกพอที่จะสีเสียแล้ว..."^๕ ทั้งนี้ไต่กล่าวได้ว่าความ

^๑ กจช. ร.๗ พ.๘.๑/๑ สินค้าเข้าประเทศอินโดจีนและประเทศสยาม, ๑ กรกฎาคม ๒๔๗๓, หน้า ๑๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐.

^๓ Wright and Breakspear, p. 148. Ingram, Economic Change, p. 70.

^๔ Wright and Breakspear, p. 149.

^๕ กจช. ร.๖ น.๓๑.๓/๕๔ ประกาศห้ามตกขาวแก่ชาวนา, ๒๐ สิงหาคม ๒๔๖๒ หน้า ๑๐

^๖ จดหมายเหตุสภาเผยแพร่พาณิชย์ ฉบับที่ ๑๓ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๗, หน้า ๕๖.

สามารถของเครื่องจักรนั้นมีความสามารถสูง ถึงแม้จะล่าสมัยก็ตาม หรืออีกประการหนึ่ง เพราะโรงสีสามารถทำงานได้ทั้งกลางวันและกลางคืน ด้วยการใช้ไฟฟ้าให้แสงสว่าง
 นั้นเอง

ข. แรงงานในโรงสี แรงงานในโรงสีแบ่งได้เป็น สองระดับ คือ

๑. พวกที่ไม่ต้องใช้แรงงานหนัก

๒. พวกกุลี

๑. พวกที่ไม่ต้องใช้แรงงานหนัก ได้แก่ พวกเจ้าหน้าที่ในโรงสี โรงสีธรรมดา จะมีพวกนี้ประมาณ ๒๕ คน ในเวลากลางวัน แต่ถ้าวางทั้งกลางวันและกลางคืนต้องใช้คนประมาณ ๕๐ คน ค่าจ้างของคนพวกนี้ (millmen) ตกวัน ๒๕ - ๓๐ บาทต่อเดือน ส่วนโรงสีที่มีขนาดใหญ่ อาจใช้คนถึง ๑๐๐ คนก็มี ส่วนพวกช่างเครื่องยนต์ (engineer) ชาวยุโรปที่ควบคุมเครื่องจักรในโรงสี จะได้รับค่าจ้างเดือนละ ๑๐๐ - ๒๐๐ บาท^๑

๒. พวกกุลี กุลีแบ่งเป็นหลายพวก มีหน้าที่แตกต่างกัน กุลีส่วนใหญ่เป็นคนจีน เพราะคนไทยในขณะนั้นสนใจในการทำงานมากกว่า และจะให้รายได้ดีกว่ากุลี นอกจากนี้ยังมีคนไทยที่รับจ้างทำงานในชนบท แต่ก็มีไม่มากนัก อย่างไรก็ตามจากที่กล่าวถึงแรงงานมาในบทก่อน ๆ จะเห็นได้ว่าแรงงานยังอยู่ในชนบทมาก ด้วยเหตุนี้กุลีจึงเป็นคนจีนมากกว่าคนไทย กุลีส่วนใหญ่เป็นจีนแท้จิว บางพวกเป็นคนจีนที่อพยพมาจากเมืองจีน ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ มีคนอพยพมา ๑๒,๑๐๐ คน และใน พ.ศ. ๒๔๓๑ มีคนจีนอพยพมา

^๑ Wright and Breakspear, op.cit., p. 149.

^๒ กจข. ร.๖ น.๓๑.๓/๔๘ หนังสือพระบริหารนครินทร์ ผู้กำกับการกรมตำรวจ พระนครบาล ถึง พระยาพลพรรคภิบาล, วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๒๕, หน้า ๘.

^๓ Wright and Breakspear, p. 149.

^๔ Cowan, C.D., Economic Development of South East Asia, Thailand's Rice Trade and the Allocation of Resources by Ingram, p. 112.

๑๔,๐๗๐ คน ซึ่งแรงงานเหล่านี้เป็นที่ต้องการของโรงสีข้าว และโรงเลื่อย^๑ นอกจากนี้ กูลีที่มาจากเมืองจีนแล้ว กูลีบางพวกยังมาจากโรงงานน้ำตาลในชนบทด้วย ก็มีรายงานเมื่อโรงงานน้ำตาลตกต่ำว่า "...การเปิดโรงสีข้าวในกรุงเทพฯ ชักพาให้ราษฎรปลูกข้าวในที่ซึ่งเคยปลูกอ้อย แลกูลีจีนก็ออกจากโรงที่บอ้อยไปทำงานในโรงสีข้าวเพราะเหตุที่ได้ประโยชน์ดีกว่า..."^๒ และในเอกสารเดียวกันนั้นได้กล่าวถึงบริเวณที่ทำการปลูกอ้อยมาก ไคแก่ กรุงเทพฯ อุษยยา ปราชินบุรี นครชัยศรี และจันทบุรี^๓

กูลีตามโรงสีนั้น แบ่งไคเป็น ๔ ประเภท คือ

- กูลีไซสรอยในโรงสี
- กูลีแบคกระสอบข้าวหน้าโรงสี
- กูลีหาบข้าวสีในโรงสี
- กูลีตวงข้าวและหาบข้าวจากเรือข้าว

กูลีประเภทแรก คือ กูลีไซสรอยในโรงสี ถ้าโรงสีหยุดทำการ โรงสีต้องให้เงินเดือนกับกูลีประเภทนี้

กูลีประเภทที่สอง ถ้าโรงสีหยุดทำการ โรงสีเลี้ยงเฉพาะอาหาร เป็นการเอาใจกูลีเพื่อไม่ให้ไปที่อื่น

กูลีประเภทที่สาม และที่สี่นั้น ถ้าโรงสีหยุดทำการโรงสีไม่ให้ค่าจ้างและไม่เลี้ยงอาหาร เพราะกูลี ๒ พวกนี้มีหัวหน้ารับช่วงอีกที่หนึ่ง

โดยทั่วไป กูลีจะไคค่าจ้าง (เฉพาะกลางวัน) ประมาณวันละ ๗๕ สตางค์ ส่วนกูลีขนข้าวขึ้นโรงสี และกูลีเอาข้าวเข้าเครื่องจักรสี จะไคค่าจ้างเกวียนหนึ่ง

^๑ BCR (1888), p. 5.

^๒ จกหมายเหตุสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ ๓ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔, น้ำตาลในประเทศสยาม ตอน ๑ ตำนานย่อ, หน้า ๑๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔.

^๔ BCR (1889), p. 19.

๗๕ สดางค์ (๑ เกวียน เท่ากับ ๑๐๐ ถัง)

นอกจากนี้กุลีที่ทำหน้าที่ตวงข้าว ยังมีช่องทางที่จะไครรายได้พิเศษ กล่าวคือ ไคคอปากถัง หรือค่าแป๊ะเจี๊ยะ คอปากถังนี้ผู้ตวงข้าวเรียกเก็บเป็นพิเศษจากผู้ขายข้าวเปลือก ซึ่งทำกันทั่วไปทุกโรงสี และมีอัตราไม่แน่นอนด้วย กุลีตวงข้าวสามารถเรียกคอปากถังจากผู้ขายไคก็เพราะ กุลีตวงข้าวจะเป็นผู้บอกว่า ผู้ขายมีข้าวเปลือกเท่าใด ถ้าผู้ขายไม่เสียคอปากถัง จำนวนข้าวเปลือกก็จะลดลง ดังรายงานของชาวหลวงเมืองมื่นบุรีว่า "...ถ้าขายกับโรงสีต้องเสียค่าแป๊ะเจี๊ยะให้กับคนตวง...ถ้าไม่ให้แล้ว เขาเป็นชาคอยู่ราว ๔๐ - ๓๐ ถัง"^๕ ที่เป็นเช่นนี้เพราะ "สัด" ที่ตวงข้าวทำด้วยไม้ไผ่สาน ซึ่งมีความอ่อนแข็งไม่เท่ากันทุกใบ สัดของพวกพ่อค้าและของโรงสีมักอ่อนกว่าของชาวนา จึงสามารถบรรจุง้าวไคมากขึ้น หรือน้อยลงก็ได้แล้วแต่สัดคอปากถังนั้นผู้ตวงข้าวเรียก ๕๕ บาทจากข้าวเปลือก ๑๕ เกวียน^๖ ซึ่งราคาข้าวในขณะนั้นราคาที่โรงสีซื้อเกวียนละ ๑๑๕ - ๑๑๖ บาท^๗ ดังนั้นคอปากถังตกเกวียนหนึ่งราว ๑.๕๐ บาท หรือร้อยละ ๑.๓ ของราคาข้าว

ในรายงานของอังกฤษรายงานถึงกุลีจีนว่า "...มีการทะเลาะวิวาทกันระหว่างกุลีไทยกับกุลีจีน และการวิวาทระหว่างกุลีจีนด้วยกันเองในโรงเลื่อยและโรงสีข้าว ซึ่งเป็นปัญหาของเจ้าของโรงสีที่จะต้องแก้ไข"^๘ มีข้อที่น่าสังเกตว่า กุลีจีนเป็นพวกที่มีความเป็นอิสระ เขาอาจจะทำงานที่โรงสีนี้ในวันนี้ แต่พรุ่งนี้อาจจะไปรับจ้างอีกโรงสีหนึ่งก็ได้

^๕ กจช. ร.๖ น.๓๑.๓/๔๘ เรื่องเดิม, ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๖๒, หน้า ๓.

^๖ กจช. ร.๖ น.๑๐.๕๖/๑ หนังสือขาทหลวงรักษาราชการเมืองมื่นบุรี ถึงเจ้าพระยายมราช, วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘, หน้า ๑๑๖.

^๗ เรื่องเดิมวันหน้า ๖๘.

^๘ เรื่องเดิมวันหน้า ๗๐.

^๙

แต่รายไค้ก็คงเป็นวัน ๆ เพราะกุลีเขาจ้างเป็นวัน และแต่ละคนจะเป็นสมาชิกของสมาคมลับซึ่งแล้วแต่ว่าใครจะเป็นสมาชิกของสมาคมใด ซึ่งแบ่งเป็นพวก ๆ และถ้ากลุ่มใดไม่พอใจ กุลีกุุ่มนั้นก็พากันหยุดงาน ดังที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๕^๑

นอกจากกุลีจีน กุลีไทย ยังปรากฏว่ามีกุลีแขกอินเดียอีกด้วย กุลีแขกนี้มาจากกลิงคะ จากมณฑลมหัทราส แต่กุลีจีนเป็นพวกที่แข็งแรงกว่าพวกอื่นทั้งหมด ตามปรกติโรงสีใหญ่ ๆ จะมีกุลีราว ๑๐๐ เศษ เช่น โรงสี เซ่งกีจัน ส่วนโรงสีเล็กลงมาจะมีราว ๑๐๐ คนเศษ^๒ แต่เมื่อกุลีจีนทำงานไค้เงินแล้ว เขาจะสะสมส่งไปเมืองจีนอีกทีหนึ่ง^๓

ทุนของโรงสี

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เจ้าของโรงสีส่วนใหญ่เป็นของคนไทย และ คนจีน คนจีนที่เป็นเจ้าของโรงสีมักจะเป็นพวกที่มีตำแหน่งทางราชการ และเป็นพวกที่มีทุนรอนมาก่อน ในขณะที่คนไทยเป็นเจ้าของโรงสีเป็นพวกชนชั้นสูง แต่อย่างไรก็ตามทุนของโรงสีอาจมาได้จาก

ก. ระบบเจ้าภาษีนายอากร ระบบเจ้าภาษีนายอากรเฟื่องฟูมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เจ้าภาษีนายอากรมักเป็นคนจีนผูกขาดการเก็บภาษีจากรัฐบาล และต่างก็ประสบความสำเร็จอย่างมากคือ ร่ำรวยและสะสมทุนจากการเก็บภาษีอากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าภาษีนี้นั้น เมื่อตำแหน่งเจ้าภาษีนายอากร

^๑BCR (1889), p. 19

^๒กจข. ร.๒ น.๓๑.๓/๔๘ เรื่องเคิม, หน้า ๔.

^๓BCR (1885), p. 4

ได้เลิกไป เพราะรัฐบาลได้จัดการเก็บภาษีเอง บรรดาเจ้าภาษีทั้งหลายก็นำเงินที่สะสม
ไว้มาลงทุนในกิจการโรงสี ทั้งนี้เพราะในช่วงสมัย รัชกาลที่ ๕ - ๖ การอุตสาหกรรม
ที่สำคัญของกรุงเทพฯ และของบางเมืองก็คือ อุตสาหกรรมโรงสี^๑ ตัวอย่างนายอาก
ษานีที่เป็นเจ้าของโรงสี เช่น นายอากเตง (หลวงโสโณภกร-เตง โสภโณคร)
เจ้าของโรงสีกิมเซ่งหลี อยู่ที่สามเสน ซึ่งตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕

ข. พวกที่มีตำแหน่งทางราชการ พวกนี้มีโอกาสสะสมทุนได้ดียิ่ง ถ้าเป็น
ขุนนางที่มีตำแหน่งสูง โอกาสสะสมทุนยิ่งมีมาก เพราะระบบราชการกับเรื่องส่วนตัว
แยกกันไม่ออก และเป็นการเอื้ออำนวยกัน และจากบัญชีรายชื่อในภาคผนวก จะเห็นว่า
ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ มีขุนนางเป็นเจ้าของโรงสี ๑๗ โรง จากจำนวน ๔๑ โรง ตำแหน่ง
โชฎีกราชเศรษฐี ซึ่งทำหน้าที่ดูแลคนจีนในประเทศ นิยมในกิจการโรงสีมาก จะเห็นได้
จากโรงสี "ลี้คิตหงวน" ซึ่งเป็นของพระยาโชฎีกราชเศรษฐี (พุก) และเป็นของพระยา
บริบูรณ์โกษากร บุตรชายต่อมา และเมื่อพระยาบริบูรณ์โกษากร หันไปทำกิจการอื่น
บุตรชายของท่านคือ หลวงไมตรีวานิช ก็เข้ามาทำหน้าที่ นอกจากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๔๑
พระยาโชฎีกราชเศรษฐี (พัก) เป็นเจ้าของโรงสี ๒ โรง ซึ่งมีชื่อเดียวกันคือ
"เอี้ยเฮงจาง" ตั้งอยู่ที่ดาวคะนอง หรือโรงสี "กิมฮัวเส็ง" ที่ฉะเชิงเทรา นายชีว
หิงเจ้าของโรงสีได้ชื่อมาจากพระยาโชฎีกราชเศรษฐี ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นต้น^๒

ค. ทุนที่สะสมด้วยตนเอง (self-finance) ทุนที่สะสมด้วยตนเองนั้น
มีหลายวิธี กล่าวคือ

^๑ BCR (1907), p. 3.

^๒ Wright and Breakspear, p. 155.

^๓ กจข. ร.๖ น.๓๑.๓/๒๒ รายงานของพระเพ็ชรราช ผู้ช่วยเจ้าพนักงาน
ผู้กำกับตรวจตราข้าว, วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๒, หน้า ๒ - ๓.

๑. พวกที่มีทุนมาก่อน พวกนี้ได้แก่พวกเจ้าสัว และขุนนางผู้ใหญ่ เช่น เจ้าวลวน เจ้าของโรงสี ไฮ้อ้ว เจ้าสัว ฮวงหลี่ เจ้าของโรงสี เค่งหลี่จั้น หรือ เจ้าสัว ไวกิมมุย เจ้าของโรงสีกวางฮับเล็ง เป็นต้น ส่วนพวกขุนนางผู้ใหญ่ก็มี เช่น บรรดา พระยาโชฎีกกราชเศรษฐีตั้งไคกลาวมาแล้ว เป็นต้น เมื่อมีทุนอยู่แล้วพวกนี้ก็จะนำมาลงทุน ในกิจการโรงสีซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญในสมัยนั้น หรือบางพวกเป็นเจ้าของโรงสีมีอ มาก่อน เมื่อสะสมทุนไคก็พัฒนาไปสู่โรงสีเครื่องจักร

๒. อาจเป็นพวกคนจีนที่เช่ากิจการโรงสีของคนไทยทำ เมื่อสะสมทุนนานพอ อาจไปเปิดโรงสีในชนบทเองได้ ซึ่งโรงสีประเภทนี้เป็นโรงสีขนาดเล็ก ๆ

๓. อาจเป็นผู้เก็บหอมรอมริบทีละเล็กทีละน้อย คังกรณีของนายคุยบุน แห่หว่อง ซึ่งมาจากเมืองจีน พ.ศ. ๒๔๓๗ มารับจ้างเป็นกรรมกรในโรงสีมือค้ำบลหัวลำโพง โดย ไคค้ำจ้างเดือนละ ๔ บาท แต่ต่อมาเขาสามารถเก็บเงินซื้อโรงสีนั้นได้

จากที่กล่าวมาแล้วในเรื่องทุนของโรงสี จึงพอที่จะแยกขนาดของโรงสี ตามที่ ปรากฏในข้อ ก. ข. และ ข้อที่ ๑ ในข้อ ค. นั้น คงจะเป็นโรงสีที่มีขนาดใหญ่กว่า ใน ๒. และ ๓. ในข้อ ค.

ในระยะแรกกิจการโรงสีคึกมาก ทำให้คนลงทุนกันมาก จนเมื่อข้าวขาดแคลน ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ โรงสีหลายโรงต้องปิดกิจการเพราะขาดทุน จนต้องมีการขายหรือ จ้างนากัน คังที่มีหนังสือพิมพ์รายงานว่า

...ความเข้าใจผิด เรื่องคิดว่าทำโรงสีจะรวยมาก แล้วยิ่งหัวหลายโรงก็จะยิ่ง เป็นเศรษฐี มหาเศรษฐีนั้น ขอโทษ ขาพเจ้าขอเปรียบว่า เข้าใจผิดเหมือนพวก มอญชายอิฐ...โรงสีก็อย่างเดียวกัน เมื่อก่อนมีจำนวนโรงสีน้อย พวกเจ้าของ โรงสีก็มิกล้าไร ครั้นต่อมาพวกเจ้าสัวพากันหายใจเป็นโรงสี โรงสีจึงโคเกิดมี มากขึ้นในระหว่าง ๑๐ ปีนี้ไม่ปรากฏว่าใครรวยด้วยเรื่องโรงสีเห็นแต่หนี้สินกัน

ศาสตราจารย์ สำนักวัดราชาธิวาส พ.ศ. ๒๔๗๓, จัดพิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายคุยบุน แห่หว่อง ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๔, ประวัติก่อน นายคุยบุน แห่หว่อง

อย่างที่เรียกว่าทวมศรีษะ...แต่ความจริงตรงกันข้ามท่านเจ้าของเงินลงท้าย
กลับเป็นเจ้าของโรงสีไปหลายแห่งแล้ว นี่แหละตรงกับศัพท์ที่เขาว่า วานเขา
โหดสร้างให้ดังนี้...

วิธีการแก้ปัญหาการเงินของโรงสี

ในการประกอบกิจการโรงสีของชนชั้นสูง จะพบว่าบรรดาชนชั้นสูงมีทุนรอน
ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีปัญหาหนัก แต่อย่างไรก็ตามเมื่อมีปัญหา วิธีการที่แก้ไขก็มีได้หลายทาง
คือ

๑. อาจเป็นการขาย หรือเปลี่ยนเจ้าของ ซึ่งคนมีทุนก็จะรับซื้อไว้ ดังนั้นจึง
ปรากฏว่า เจ้าของของคนเดียวกันอาจมีโรงสีได้หลายโรงที่เดียว หลังจากซื้อกิจการใหม่
๒. อาจเป็นการให้เช่า ดังที่เจ้านายไทยชอบทำกัน
๓. จำนำต่อพระคลังข้างที่ พระคลังข้างที่เป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์
ซึ่งเป็นแหล่งกู้ยืมเงินแหล่งใหญ่ของผู้เคื้อครอนทรัพย์สิน พระคลังข้างที่เป็นเจ้าของกิจการ
หลายอย่าง เป็นเจ้าของที่ดินมากมายทั้งในเมืองและชนบท เป็นเจ้าของตึกแถวจำนวน
มาก และยังเป็นเจ้าของทรัพย์สินอีกมาก ควบคุมการซื้อหรือรับจำนำจากผู้ขายหรือผู้จำนำ
ไว้ พระคลังข้างที่จะรับจำนำทรัพย์สินเช่นไรนั้น อาจกล่าวได้ว่าอยู่ที่ความเกี่ยวข้อง
ในระบบราชการมากกว่า ดังเช่นตัวอย่างของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป-
ประพันธ์พงศ์ แรกท่านทรงลงทุนในกิจการโรงสีไผนาบุญสมบัติ เป็นเงิน ๑๕๕,๐๐๐ บาท
ท่านทำได้ ๓ ปีก็ทรงอ้างว่าเห็นคเห็น้อย แต่คงเพราะท่านต้องการเงินไปลงทุนในกิจการ
"รถไฟสายพระพุทธบาท" ซึ่งจะเริ่มกิจการใน พ.ศ. ๒๔๔๔ กรมรถไฟเห็นว่าท่านต้อง
ลงทุนในกิจการนี้เป็นเงินทุน ๓๓๐,๐๐๐ บาท ไม่ใช่ ๒๑๖,๐๐๐ บาทดังที่ท่านเสนอ
กรมพระนราธิปาท่านทรงแสดงบัญชีทรัพย์สินว่าท่านมีทรัพย์สินทั้งหมด ๔๗๕,๐๐๐ บาท^๕

^๑ กจช. ร.๖ น.๒๐.๖/๒๐ ความเห็นเอกชนเกี่ยวกับพ่อค้าต่างประเทศและ
พวกขโมยควาย, หนังสือพิมพ์ฉบับวันศุกร์ที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗, หน้า ๑.

^๒ กจช. ร.๕ ยธ.๕.๗/๑ หนังสือเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัติวงศ์ กราบบังคมทูล
ในหลวง, วันที่ ๑๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐.

ซึ่งท่านจำเป็นที่จะต้องจำนำโรงสีต่อพระคลังข้างที่ ใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ด้วยราคา ๑๒๘,๐๐๐ บาท^๑ เพื่อนำเงินไปลงทุนในกิจการรถไฟซึ่งท่านเห็นว่าจะได้กำไรมากกว่าถึงแม้พระคลังข้างที่จะมีคณะกรรมการตรวจสอบว่า ทรัพย์สินใดควรจะได้รับจำนำหรือไม่ หรือรับจำนำในราคาเท่าใด แต่ก็เป็นการไม่ยากนักสำหรับเจ้านายและขุนนาง และอีกประการหนึ่งการจำนำต่อพระคลังข้างที่นั้น สามารถจำนำได้ในราคาที่ "ยุติธรรม" คือ พระคลังข้างที่ไม่เอาไร้อาเปรียบทั้งราคาที่จำนำ และดอกเบี้ยที่จะต้องเสียต่อพระคลังข้างที่ กล่าวคือ กรมพระนราธิปฯ จะต้องเสียดอกเบี้ยในเงินต้น ๕๐ บาทต่อดอกเบี้ย ๒ สลึงต่อเดือน หรือปีหนึ่งต้องเสียดอกเบี้ย ๕,๖๐๐ บาท^๒ และแน่ใจได้ว่าพระคลังข้างที่ คงไม่คิดคดโกงผู้จำนำเป็นแน่ประการหนึ่ง หนทางที่จะไถ่ถอนคืนก็สะดวกกว่าคายน่าที่จะไปจำนำกับคนธรรมดา ซึ่งดอกเบี้ยสูงกว่านี้มากอย่างต่ำเงินต้น ๕๐ บาทต่อดอกเบี้ย ๑ บาท ซึ่งเป็นไปตามกฎหมาย แต่ความเป็นจริงแล้วดอกเบี้ยสูงกว่านี้มากนัก และเจ้าของเงินก็มักพยายามหาวิธีที่จะยึดทรัพย์สินซึ่งต่างจากพระคลังข้างที่อย่างมากทีเดียว ส่วนราคาจำนำโรงสีนั้นที่กล่าวว่ายุติธรรมนั้น คือ ราคานั้นกรมพระนราธิปฯ ท่านเป็นผู้ร้องขอเอง กล่าวคือ ท่านเสนอราคา ๑๒๘,๐๐๐ บาท เพราะท่านทรงเห็นว่า "เพราะทราบว่ธรรมนิยมจำนำต้องไว้ราคาเยาว์"^๓ เพื่อการไถ่ถอนคืนจะได้สะดวกกระมัง นอกจากนี้ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ ถ้าผู้จำนำสิ่งไรไว้ และเป็นผู้มีบุญวาสนา บางครั้งไม่จำเป็นต้องไถ่ถอน ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาแล้ว นับว่าเป็นการได้เงินเปล่าทีเดียว ดังที่กรมพระนราธิปฯ ได้ทรงมีบันทึกไว้ในคราวที่ท่านต้องโทษนี้เมื่อคราวล้มละลาย ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ว่า

^๑ กจช. ร.๕ ยธ.๕.๗/๑ จกหมายเหตุเรื่องขอจำนำโรงสีรถไฟนายบุญสมบัติ, หน้า ๑๔๕.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้าเดิม.

...จริงอยู่ เมื่อทรงพระกรุณาฯรับเลี้ยงวงศ์วรธรรมมีบุญขึ้นพักหนึ่งกว่าปี ถ้า
 ฉันทันจะกระตือรือร้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอหายกันหรือแยงพรายแกผู้สนับสนุน
 ซึ่งประจบประแจงอยู่รอบข้าง อนันต์คงโดยกุศลโลบาย หรือแฉกแฉกกระซิบบอก
 ลูกก็คงลางลางไปหมดแล้ว ฉันทันไม่อยากจะเหมือนเขาคุมขอกันรอบคาน โทษเน
 เยี่ยงไม้งาม มีไซจะไม่อยากใด แต่ลวยใจ...ทั้งสวนตุ๊ก ๆ ก็ถูกฉันทันกำชับห้าม
 มีโทษอะไรเลย จนพากันบนในบัดนี้ว่า ถ้ามึงจัดฉลองศพเสียเรียบรอยหมดแล้ว
 หรือ...

กรมพระนราธิปาทานทรงทำได้ดังที่ท่านได้คร่ำในเรื่องขอปลกนี้ แต่ท่านก็
 มิได้ทรงทำดังที่ผู้อื่นได้ทำกันมาเพราะในขณะนั้น (สมัยรัชกาลที่ ๒) พระธิดาของท่าน
 ๒ พระองค์ได้เป็นที่ต้องพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ พระวรวงศ์-
 เชอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี ซึ่งต่อมาทรงถอนหมั้น ส่วนอีกองค์หนึ่ง คือ พระนางเชอ
 ลักษมีลาวัณ^๒ ซึ่งต่อมาได้เป็นมเหสีองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒
 จะเห็นได้ว่าวิธีดังกล่าวเกิดขึ้นในหมู่นักใกล้ชิด แวกล้อมพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว ดังที่สมเด็จพระนราธิปาทานทรงได้กล่าวถึง

---

^๑ กจช. ร.๓ พ.๑/๘ หนังสือกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทูลกรมพระสวัสดิ-
 วัฒนวิศิษฎ์, วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕, หน้า ๔.

^๒ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า วัลลภาเทวี เดิมทรงนามว่า หม่อมเจ้าหญิง
 วัลลภาเทวี ใน สมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้เคยเป็นคู่หมั้นในพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๒ แต่ต่อมาทรงถอนหมั้นเสีย ประสูติเมื่อ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕
 และสิ้นพระชนม์เมื่อ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔

พระนางเชอลักษมีลาวัณ เดิมทรงนามว่า หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ ได้รับ
 การสถาปนาเป็นพระวรกัญญาพทานและต่อมาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลักษมี
 ลาวัณ และเป็นพระนางเชอลักษมีลาวัณ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ประสูติเมื่อ ๓ กรกฎาคม
 ๒๔๔๒ และสิ้นพระชนม์เมื่อ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๐๔ ทรงเป็นน้องนางในพระองค์เจ้า
 วัลลภาเทวี

ส่วนบรรดาขุนนางที่มาจำหน่ายโรงสี เช่น จีนโฮลวัน จำนำโรงสีของคุณ
เป็นเงิน ๑,๕๕๐ ชั่ง (๑๕๔,๐๐๐ บาท) คอพระคลังข้างที่^๑ หลวงพิพิธภัณฑ์วิจารณ์
จำนำในราคา ๔๐,๐๐๐ บาท^๒ พระสมุทสาครานุรักษ์ จำนำโรงสีของคุณที่คลองผดุงฯ
ราคา ๔๘,๐๐๐ บาท^๓

เหตุการณ์ดังเช่น กรมพระนราธิปฯ เกิดขึ้นหลายครั้งกับเจ้านาย และ
ขุนนางรายอื่น ๆ อีกหลายราย แต่ที่ยกกรมพระนราธิปฯ ขึ้นมาเพราะเห็นบทบาทของ
พระคลังข้างที่ได้อย่างชัดเจนในลักษณะเป็นแหล่งให้กู้ยืมทรัพย์ และจากรายชื่อของ
เจ้าของโรงสีพบว่า พระคลังข้างที่เป็นเจ้าของโรงสีหลายโรงคงมาจากการให้กู้ทรัพย์
นี้เอง แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้พระคลังข้างที่จะเป็นเจ้าของ แต่ก็ทำได้ทำกิจการเองไม่
กลับให้คนจีนเช่าทำซึ่งทำให้โรงสีของพระคลังข้างที่เป็นแหล่งที่สร้างความร่ำรวยให้กับคนจีน
การค้าข้าว

ในภาคนี้จะกล่าวถึงการค้าข้าว และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าว โดยจะเริ่ม
จากบริษัทส่งออกต่างประเทศ ตลอดจนความสัมพันธ์กับโรงสี และลงมาถึงโรงสีและ
คนกลางข้างเปลือก พ่อค้าข้าวเปลือก ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าข้าวเปลือกและชาวนา
โรงสีกับชาวนาและพ่อค้าข้าวสารที่บริโภคภายในประเทศ

ที่เริ่มต้นเช่นนี้เพราะ การส่งออกนั้นเป็นฐานของการค้าข้าวของประเทศใน
สมัยนั้น การที่ส่งข้าวออกสู่ตลาดต่างประเทศ นำความเปลี่ยนแปลงหลายประการมาสู่

^๑ กจข. ร.๕ ค.๘.๒/๔ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ หลงกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์,
วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๑.

^๒ กจข. ร.๕ ค.๘.๒/๑ หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวรวรณาการ
หลวง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าตรีเสาวภาคย์, วันที่ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๐๘.

^๓ กจข. ร.๕ ค.๘.๒/๓ พระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระราชทานมายังกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๓.

การค้าข้าว และจะได้พิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลง หรือ การได้เปรียบเสียเปรียบของ
หน่วยที่โคกลาวถึงมาแล้วข้างตน

ก. ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับบริษัทส่งออก

ก่อนที่จะมีโรงสีเครื่องจักร ได้มีบริษัทส่งออกส่งข้าวไปจำหน่ายยังตลาด
ต่างประเทศอยู่แล้ว ดังเช่น บริษัท เอ.มารควัลค์ แอนคโกล (ซึ่งสร้างโรงสีตนเอง
ต่อมา) เป็นบริษัทของชาวเยอรมัน ส่งข้าวไปยังเมืองจีน^๑ แคราว พ.ศ. ๒๔๒๔
หรือก่อนหน้านั้นไม่นานนัก เจ้าของโรงสีคนจีนต่างพากันส่งข้าวที่สีแล้วไปยังตลาดต่าง
ประเทศ โดยไม่ผ่านบริษัทส่งออกดังแต่ก่อน^๒ ข้าวที่สีแล้วส่วนใหญ่ส่งไปตลาดข้าวที่
จีน ฮองกง สิงคโปร์ ยุโรป และทวีปอเมริกาโดยตรง นอกจากบริษัทของเยอรมันแล้ว
ยังมีบริษัทของคนอังกฤษ คือ บริษัทอาระกัน ตั้งขึ้นราว พ.ศ. ๒๔๓๑ (และตั้งโรงสีของ
คนในเวลาต่อมา) และในราว พ.ศ. ๒๔๕๐ บริษัทนี้เป็นบริษัทใหญ่ที่ซื้อข้าวและสีข้าว
เองส่งไปยังตลาดต่างประเทศ ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่อังกฤษ^๓

ในระยะแรกบริษัทส่งออกนี้เป็นของคนตะวันตก เมื่อโรงสีเข้ามามีบทบาทใน
เรื่องนี้แล้ว คนจีนที่เป็นเจ้าของโรงสี และบริษัทส่งออกของคนจีน ก็ส่งข้าวไปยังเมืองจีน
กับตัวแทนของตน ณ ที่นั้น ๆ ถึงแม้โรงสีจะส่งข้าวออกเองบ้างก็ตาม แต่บริษัทส่งออกยัง
มีอยู่หลายแห่ง และยังมีบทบาทควาย ความสัมพันธ์ของบริษัทส่งออกกับโรงสีออกมาในรูปของ
"สัญญา" ที่โรงสีจะต้องซื้อข้าวส่งบริษัทส่งออกนี้ โรงสีจำเป็นมากที่จะต้องซื้อข้าวเพื่อส่ง
ไปขายยังตลาดต่างประเทศ เพราะไถราคาดีกว่าตลาดข้าวในเมืองไทย (เว้นในบางปี)
โรงสีจึงมีกำไรจากการส่งออกนี้เอง ถึงความที่ว่า

^๑ สรวง อินคง, เล่มเดิม, หน้า ๓๑๔ และ

^๒ BCR (1885), p. 2

^๓ Wright and Breakspear, (1908), p. 149 - 151.

... เขาสารที่ขายในท้องตลาด ก็จะไม่ไ้ส่วนกับราคาเข้าเปลือก กล่าวโดยตรงคือ ตามราคาที่เขาขายนั้น พวกโรงสีจะขาดทุนมาก ที่ขาดทุนไปนี้พวกโรงสีก็จะพยายามหาทำไรทางส่งเขาไปต่างประเทศ มาทุกแทนชกเซย เพราะฉะนั้นเห็นไ้ความวิธินี้ โรงสีที่ไม่มีการค้าขายส่งเขาไปต่างประเทศ แลวก็ตองหยุด ทำการค้าขายไม่ไ้...

บริษัทส่งออก แบ่งไ้เป็นบริษัทส่งออกของชาวต่างประเทศ และบริษัทส่งออกของคนในประเทศ

๑. บริษัทส่งออกของชาวต่างประเทศ

ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ เป็นปีที่ชาวชกแคลนมาก ช้รัฐบาลยังมีอัตราจำกัดสำหรับชาวที่จะส่งออกไปต่างประเทศ และมีการควบคุมช้ให้มีชกภายในประเทศด้วย บริษัทส่งออกไ้ทำสัญญากับโรงสีว่า จะตองส่งชาวสารไ้กับโรงสีเป็นจำนวนเท่าไ้ ราคาเท่าไ้ ปรากฏว่าราคาช้เปลือกขึ้นอย่างมาก และรวคเร็วภายในเวลา ๒-๓ เดือน ซึ่งก่อนไ้มีการทำสัญญา ราคาช้เปลือกเกวียนหนึ่งราคา ๒๕๐ บาท แต่หลังจากนี้ ๒-๓ เดือน ราคาช้เปลือกขึ้นไปถึง ๔๒๐ บาทตอเกวียน ซึ่งโรงสีตองแยงกันช้ช้เปลือกอีกด้วย ทำให้โรงสีขาดทุนมากในช่วงนี้ แต่บริษัทส่งออกเป็นผูไ้ไ้กำไร ดังรายงานของผูบังคัมการตำรวจพระนครบาลพิเศษว่า

...เวลานี้ผูซึ่งไ้กำไรมากที่สุด คือ บริษัทมิตชุยบุเซนโกชกา เป็นผูซึ่งไ้ไ้เริ่มทำสัญญากับบรรคโรงสี ตั้งแต่ราคาเขาสารห้าบละ ๕ บาท จนราคาเขาถึงห้าบละ ๑๘ บาท ก็ไ้หยุดทำสัญญาประมาณ ๕ เดือนมาแล้ว บริษัทมิตชุยบุเซนโกชกาไม่ไ้ทำสัญญาช้เขาอีกเลย เป็นแต่ทำสัญญารับช้เขาไ้กับบริษัทฝรั่ง เพราะเขาของมิตชุยบุเซนโกชกาซึ่งทำลวงนาไว้กับเจาของโรงสีไ้มาก ทำ

---

๑ กจช. ร.๖ น.๓๑.๓/๓๗ รายงานความเห็นของพระเจ้าพียาเชอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ในการกำกับตรวจตราช้, (สำเนาคำแปล) รายงานคำชี้แจงว่าด้วยระเบียบการกำกับตรวจตราช้ที่จะไ้วัดในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ - ๒๔๖๓, หน้า ๘.

สัญญาซื้อไว้แต่เมื่อราคาถูกขายตามราคาตลาดเวลานี้ได้กำไรมาก...^๑

นอกจากนี้ยังมีบริษัทของ อังกฤษ ฮอลันดา และญี่ปุ่น กวามซื้อข้าวในช่วงข้าวขาดแคลน
นี้ และมีบริษัทของคนจีนกวามซื้อข้าวไปฝรั่งเศสด้วย โรงสีที่ทำสัญญาส่งข้าวให้กับบริษัท
ส่งออกฝรั่ง เช่น โรงสีวังคีคหลี ส่งข้าวให้ทางอาระกัน ๕,๐๐๐ ตัน โรงสีย่องนำฮวง
ทำสัญญาส่งข้าวให้ทางเบอลี โรงสีกิมเซ่งหงวน ส่งให้ทางบอเนียว ๓๐๐ ตัน ส่งทาง
เบอลี ๕๐๐ ตัน เป็นต้น

๒. บริษัทส่งออกของคนในประเทศ

นอกจากโรงสีจะทำสัญญาส่งข้าวกับบริษัทส่งออกของคนต่างชาติแล้ว ปรากฏว่า
เจ้าของโรงสีด้วยกันเองทำหน้าที่เป็นผู้ส่งออกด้วย และอยู่ในลักษณะทำสัญญากับโรงสี
ด้วยกัน เช่นเดียวกับโรงสีทำสัญญากับบริษัทส่งออก โรงสีที่ทำหน้าที่ผู้ส่งออกด้วยรายใหญ่
ในกิจการการสีข้าว ในช่วง พ.ศ. ๒๔๖๒ คือ นายหลี เต็ก ออ ซึ่งเป็นเจ้าของโรงสี
หลายโรง เช่น โรงสีกวางฮองเส็ง กวางเองเส็ง ยุกิมเส็ง กวางยูเส็ง เป็นต้น
ซึ่งโรงสี ๓ โรงหลังนั้นสีข้าวไปขายต่างประเทศ นอกจากนี้แล้ว นายหลี เต็ก ออ
ยังได้ทำสัญญากับโรงสีอีกหลายโรง เพื่อรับเป็นผู้ส่งข้าวออกไปตลาดต่างประเทศอีกด้วย
เช่น โรงสีกิมวงเสง ส่งข้าวสารให้นายหลี เต็ก ออ จำนวน ๓,๐๐๐ ตัน เพื่อส่งไป
ญี่ปุ่น โรงสียูยวคเส็ง ส่งให้ นายหลี เต็ก ออ ๔,๐๐๐ ตัน โรงสีวงเจ็งหลี ส่งให้
นายหลี เต็ก ออ ไม่ทราบจำนวน^๒ โรงสีในจังหวัดฉะเชิงเทราเช่นกันส่งข้าวให้

^๑ กจข. ร.๖ น.๓๑.๓/๕ (ฉบับ) ผู้บังคับการตำรวจพระนครบาลพิเศษ
พลูอธิบดีกรมตำรวจพระนครบาลแลตำรวจภูธร, ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒,
หน้า ๖๗

^๒ กจข. ร.๖ น.๓๑.๓/๖๕ หนังสือพระยาประชาทรกิจวิจิตรณ์ อธิบดีกรมศุขา-
ภิบาล ถึง เจ้าพระยามรราช, วันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๖, หน้า ๔ - ๑๒ (ดูภาคผนวก)

นายหลี่ เต็ก ออ เช่นกัน เช่น โรงสีท่าไข่^๑

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสี กับ บริษัทส่งออก

ในราว พ.ศ. ๒๔๖๔ เรื่อยมา โรงสีใช้วิธีใหม่ในการส่งข้าวเพื่อให้ชาคทุนน้อยลง โดยการเซ็นสัญญาล่วงหน้า แต่เมื่อถึงเวลาส่งข้าวก็ส่งข้าวที่มีคุณภาพไม่ดีให้กับบริษัทส่งออก^๒ บรรดาพ่อค้า หรือบริษัทส่งออกไม่กล้าปฏิเสธ เพราะจะทำให้คนชาคทุนมากยิ่งขึ้น และโรงสีทั่วไปมักใช้วิธีนี้กัน ซึ่งมีผลให้ข้าวจากเมืองไทยมีคุณภาพต่ำลง เนื่องมาจากการปนข้าวหลายชนิด และการสีข้าวหลายขนาดปนกันทำให้ข้าวชนิดดีของไทยค่อยลง คังความเห็นของบริษัทคุปเปอร์ยอนสตันกับปนี^๑ว่า

...โรงสีเล็ก ๆ เหล่านี้ไม่สามารถที่จะสู้เข้าไคคิ เมืองคัยไม่มีเครื่องจักรแยกเอาคัยพอ พวกโรงสีในกรุงเทพฯต้องซื้อเอาเมล็ดนี้มาผสมกับของตนเอง เพื่อจะให้จำนวนเพียงพอ ฉะนั้นจะเห็นไควาพวกพ่อค้าเข้าในกรุงเทพฯไม่ใช่เป็นพวกที่กระทำไห้เขาของประเทศสยามเลวลงแต่พวกเดียว...^๒

ในเรื่องการนำข้าวขนาดต่าง ๆ มาสีปนกันทำให้คุณภาพของข้าวไม่คินั้น ความเห็นของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ นายสภาเผยแผ่พาณิชย์ ทรงให้ไว้เจ้าพระยาพลเทพา เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ กราบบังคมทูลในหลวง รัชกาลที่ ๗ ไว้ว่า

...ส่วนฝ่ายเราเข้าที่ โรงสีสีส่งไปจำหน่ายนั้น มีชนิดมุกมากมาย ทำให้ชาคละปะปนกัน เป็นเหตุไห้ชาคชนิดคิกกลายเป็นเลวลง เช่นแตกอนู ๆ ชาวนาสวนที่สีส่งไปจำหน่าย มีชาคหักประมาณ ๑๐๐ ละ ๕ แต่บคินี้มีมากขึ้น เหตุที่เป็นคังนี้ ก็เพราะสีชาควราวเกี่ยวกันหลายชนิด

^๑ กจร. ร.๖ น.๓๑.๓/๒๑ รายงานพระเพียรพระราชผู้ช่วยพนักงานตรวจตราข้าว, วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕, หน้า ๓.

^๒ กจร. กระทรวงเกษตร กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์ แฟ้ม ๕ เรื่อง ๑๘, ความเห็นของคุปเปอร์ยอนสตันกับปนี, ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓.

ต้องขออธิบายโดยละเอียดถึงเรื่อง Milling System ว่าเหตุใดโรงสีจึงปองกันในเรื่องนี้ไม่ไค้ ก็เพราะเวลานี้จำนวนข้าวขึ้นโรงสีมาจากทางท้องที่กันมาก ทางโรงสีต่างแย่งซื้อขึ้นสีจะเลือกค้ค้อย่างใด ๆ ไม่ไค้...และเมื่อปรากฏว่าข้าวที่สีปนกันทั้ง ๓ ขนาด คือ ขนาดใหญ่ กลาง และเล็ก ถ้าขนาดใดมีมากก็ adjust the mill ให้เหมาะแก่ขนาดนั้น เช่นมีขนาดใหญ่มากก็ adjust the mill สำหรับขนาดใหญ่ที่ขนาดกลางและเล็กก็กลายเป็นข้าวที่ไม่ไค้ดี หรือที่เรียกกันว่ากากขาว (unhusked) ถ้าสมมติขนาดกลางมีมากก็คงขายยุลงมาดีเพื่อขนาดกลาง ข้าวขนาดใหญ่หักมาก ขนาดเล็กก็ค้ขึ้นน้อย และที่นี้คงว่ามีขนาดเล็กมากกว่าขนาดอื่น โรงสีต้องมุ่งสู่ขนาดเล็ก แลยกลายให้ข้าวขนาดใหญ่หักหมด ข้าวขนาดกลางก็เสียบาง ชนิดข้าวที่สีไค้แล้วทั้งหมดจึงทรามลงเพราะเหตุนี้

ในเรื่องโรงสีกับบริษัทส่งออก จะเห็นว่า คนกลางระหว่างโรงสีกับบริษัทส่งออกนั้นยังไม่เกิดขึ้นเหมือนดังเช่นในปัจจุบัน เมื่อข้าวสารออกจากโรงสีก็ถึงบริษัทส่งออก หรือส่งออกเลยถ้าโรงสีนั้นเป็นผู้ส่งออกด้วย ส่วนมากแล้วโรงสีจะทำสัญญาส่งข้าวไปขายต่างประเทศกับบริษัทส่งออก หรือบางโรงสีก็ทำกิจการ เช่นนี้ด้วย ดังเช่น นายหลี่ เต็ก ออ เป็นต้น

คนกลางข้าวเปลือกกับโรงสี

เมื่อข้าวเปลือกไปสู่ตลาดต่างประเทศมากขึ้นตามลำดับนั้น โรงสีจำเป็นอย่างมากที่จะต้องสีข้าว โดยอาศัยพ่อค้าคนกลางนำข้าวเปลือกมาให้ ซึ่งทั้งพ่อค้าข้าวเปลือกหรือคนกลางนำข้าวเปลือกกับโรงสีต่างก็พยายามที่จะหากำไรให้แก่ตนมากที่สุด แต่อย่างไรก็ตามพ่อค้าคนกลางเป็นพวกที่ไม่ขาดทุน มีแต่กำไร การนำข้าวเปลือกมายังโรงสีในในกรุงเทพฯนั้น พ่อค้าข้าวเปลือกจะเสียค่าใช้จ่ายค้ค้อย่างนี้

กจช. กระทรวงเกษตรราธิการ กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแพร่พาณิชย์
 แผ่น ๑ เรื่องที่ ๒, เจ้าพระยาพลเทพา เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ทูลพระเจ้า
 ฟ้าเชอ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน นายสภาเผยแพร่พาณิชย์, วันที่ ๒๒ มิถุนายน
 พ.ศ. ๒๔๖๘.

๑. เสียค่าจ้างทวงข้าวให้แก่ผู้ทวงข้าวในทางลับ เกวียนละราว ๑ บาท
๒. ค่าจาขนและบรรทุกและแจวเรือส่งถึงโรงสีไฟเกวียนละ ๒ บาท
๓. ค่าอาหารคิควัวเกวียนละ ๑ บาท

หันมาพิจารณารายได้บ้าง ราคาข้าว ๕๕ ทนนาน ๘๐ สัด เป็นเกวียน ๆ ละ ๖๐ บาท ขายโรงสีสัด ๘๐ ทนนาน ๘๐ สัดเป็นเกวียน ราคาเกวียนละ ๘๖ บาท คิคเฉลี่ย ๓ เกวียน ธรรมดาเป็น ๒ เกวียนโรงสี ใค้กำไรเกวียนละ ๖ บาท^๒ ซึ่งเรือพอค้าเที่ยวหนึ่งซื้อข้าวได้ ๑๐ เกวียน^๓ เมื่อกำไรเกวียนละ ๖ บาท เสียค่าโสหุ้ย ๔ บาท จึงกำไรเกวียนละ ๒ บาท ๑๐ เกวียนก็กำไร ๒๐ บาท นี่เป็นตัวเลขที่ปรากฏแต่ผู้ซื้อต้องพยายามหากำไรในเกวียนธรรมดาเกวียนละ ๑๐ บาทอย่างต่ำ^๔ ในปีหนึ่งพอค้าขาวเปลือกบรรทุกข้าวเปลือกได้ไม่ต่ำกว่า ๖๐ เที่ยว^๕ ดังนั้นปีหนึ่งจะมีกำไร ๑,๒๐๐ บาท ซึ่งนับว่าเป็นรายได้ที่ไม่น้อยเลย แต่พอค้าคนกลางเหล่านี้ก็ต้องใช้ความสามารถสูงพอควร กล่าวคือ ในระยะแรก ๆ ของการค้า เมื่อโรงสีเริ่มมีความสำคัญพอค้าคนกลางถูกโรงสีกดราคาขายข้าวเปลือก เพราะว่าโรงสีเป็นพวกเดียวที่รู้ถึงราคาข้าวในตลาดโลก จะเป็นที่ ย่องง หรือที่ สิงคโปร์ก็ตาม โรงสีไม่บอกราคาจริง

^๑ กจร. ร.๖ น.๑๐.๖ก/๑๐ หนังสือผู้รั้งราชการเมืองสมุทรปราการ ถึง เจ้าพระยายมราช, วันที่ ๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๘๘.

^๒ กจร. ร.๖ น.๑๐.๕ก/๑ หนังสือผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรี ถึง เจ้าพระยายมราช, วันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๓๐.

^๓ กจร. ร.๖ น.๔๓/๗ หนังสือนายอำเภอดสิงชั้น ถึง พระยาเพชรปราชญ์, วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐, หน้า ๕๕.

^๔ กจร. ร.๖ น.๑๐.๕ข/๑ หนังสือข้าหลวงเมืองมินบุรี ถึง เจ้าพระยายมราช, ๒๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘, หน้า ๖๘.

^๕ กจร. ร.๖ น.๑๐.๕ข/๑ แฟ้มเคิม, หน้า ๑๐๘.

แก่พ่อค้าซึ่งพ่อค้าก็ใช้วิธีดังกล่าวนี้กับชาวนาอีกทอดหนึ่ง ซึ่งเมื่อพ่อค้านำข้าวเปลือกมา
ถึงหน้าโรงสีถึงแม้จะไม่ไคราคาที่ตนคิดว่าไคร่างไรมาก ตนก็ต้องจำต้องขายแก่โรงสี
นั้น ๆ แต่จากช่วงปี พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นต้นมา การคมนาคมติดต่อกันในคานาไปรษณีย์
โทรเลข เจริญขึ้น ทำให้เป็นการง่ายแก่พ่อค้าข้าวเปลือกที่จะรู้ราคาข้าวในตลาดโลก
และพ่อค้าหัวเมืองก็สามารถรู้ราคาจากกรุงเทพฯ ได้ สิ่งนี้เองที่ทำให้คนกลางข้าว
เปลือกสามารถต่อรองกับโรงสีมากขึ้น และทำให้โรงสีต่าง ๆ พวกนี้ร้องเรียนรัฐบาลใน
ปัญหาพ่อค้าคนกลางในเวลาต่อมา เพราะว่าพ่อค้าคนนั้นมีสินค้า ย่อมมีโอกาสดีกว่าโรงสี
เพราะโรงสีอยู่ไม่ได้ ถ้าขาดข้าวเปลือกมาสีทั้งภาระต่าง ๆ ที่โรงสีมีอยู่ประจำ คือ
ค่าใช้จ่ายกุศล จึงทำให้พ่อค้าข้าวเปลือกมีบทบาทเพิ่มขึ้นทุกที และนอกจากนี้ยังปรากฏว่า
โรงสียังต้องแย่งชิงกันในการเลือกซื้อข้าวเปลือกจากพ่อค้าข้าวดังที่ว่า "...ในเวลานี้
(๒๔๕๓) พวกโรงสีเขาก็ต้องการเข้า ถึงแก่งแย่งชิงกัน เขาก็ขึ้นราคาแต่แท้จริงกำไร
ไม่ได้แก่ชาวนา ไปอยู่ที่คนกลาง คือ ผู้ซื้อข้าวจากชาวนาไปขายให้แก่พวกโรงสี แล
ชาวนายังเสียเปรียบขายเรื่องเครื่องตวงอีกชั้นหนึ่ง..."^๒ หรือที่ว่า

...ตั้งแต่หลายปีมาแล้ว วิธีดำเนินการของพวกเรือเข้าในเมื่อมันทุกเข้ามา
แล้วก็มารวมอยู่ที่ บางลำภูหลวง และขายเขาที่นั่นต่อโรงสี วิธีนี้โคหายศุณย์ไป
แล้ว พวกโรงสีทุกวันนี้ต้องไปคอยรับเรือ เขาก่อนที่จะมาถึงกรุงเทพฯ
วิธีที่กล่าวมานี้เป็นวิธีของพวกโรงสีบังคับพวกโคหอย เพื่อแย่งชิงกันในการแย่งซื้อ
เขาแต่มาเดี๋ยวนี้ พวกโรงสีโคหอยวิธีนี้ทั้งนั้น เหตุนี้โรงสีจึงต้องเสียค่าโสมหุยมามากขึ้น
....^๓

^๑ BCR (1889), p. 3.

^๒ กจช. ร.๖ กษ.๑/๖ ความรายงานประชุมเสนาบดี เจ้าพระยาอมรรษา
กราบบังคมทูลในหลวง, วันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕.

^๓ กจช. กระทรวงเกษตราธิการ กองเลขานุการ สภาเผยแพร่พาณิชย์ พิมพ์ ๕
เรื่อง ๑๘, เจ้าพระยาพลเทพา ทูล กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน, ๓๑ มกราคม
พ.ศ. ๒๔๓๓.

นอกจากนี้แล้ว พ่อค้าคนกลางยังเป็นพวกกักตุนข้าว เพื่อนำมาขายเมื่อมีราคา
ดี แต่วิธีทำไรที่คืออีกวิธีหนึ่งของพ่อค้าก็คือ การปนข้าวหลายชนิดด้วยกัน ดังที่กล่าวมาแล้ว

จากปัญหาหลายประการดังที่กล่าวมาแล้วนี้ เราจะเห็นว่าโรงสีเป็นฝ่าย
เสียเปรียบแก่พ่อค้าคนกลาง จนมีข้อร้องเรียนของบรรดาโรงสีต่าง ๆ เช่น "...ตั้งแต่
มีพ่อค้าเข้าเปลือกมากขึ้น พวกโรงสีก็ได้รับความเดือดร้อนมากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่ง
พวกโรงสีต้องเสี่ยงโชคหากำไรโดยวิธีปนเข้า..."^๑ และในที่สุดบรรดาโรงสีในกรุงเทพฯ
ร้องเรียนมายังรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ที่ ๗ โดยเสนอให้ตัดปัญหาคนกลาง ให้รัฐบาลจัดการซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาโดยตรง
แต่รัฐบาลได้ตอบปฏิเสธโดยผ่านทางสภาเผยแผ่พาณิชย์ว่า "...ถ้ารัฐบาลเข้าช่วยเหลือ
โดยรับเป็นผู้ซื้อเข้าแลจำหน่ายให้แก่โรงสีตาม scheme ของพระยาโชฎีกาแล้ว ในที่สุด
ฉะเพาะพวกโรงสีเท่านั้นเป็นฝ่ายได้เปรียบ ส่วนชาวนาผู้ซึ่งรัฐบาลควรช่วยเหลือที่สุด
หาได้รับประโยชน์ที่ขึ้นกว่าเดิมไม่..."^๒ และรัฐบาลยังตอบต่อไปด้วยว่าเป็นการผิด
วิสัยที่รัฐบาลจะทำการค้าแข่งกับเอกชน^๓

ซึ่งในหัวข้อต่อไปจะกล่าวถึงพ่อค้าคนกลางกับชาวนาแล้ว จะเห็นได้ว่าพ่อค้า
ข้าวเปลือกเป็นพวกที่มีหนทางขาดทุนน้อยเต็มที่

^๑ กจช. กระทรวงเกษตรราธิการ กองเลขานุการ ส่วนสภาเผยแผ่พาณิชย์
แฟ้ม ๕ เรื่อง ๑๘, ความเห็นของห้างแอ่งโกลสยาม, วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓.

^๒ แฟ้มเดิม, หนังสือนายคำ วชิรเสถียร ถึง พระยาประสิทธิศาสตร์การ, วันที่ ๖
กุมภาพันธ์ ๒๔๗๓ และ กจช. ร.๗ พ.๘.๑/๑ หนังสือกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
กราบบังคมทูลในหลวง, วันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๓.

^๓ กจช. ร.๗ พ.๘.๑/๑ หนังสือกรมพระกำแพงเพชรกราบบังคมทูลในหลวง
รัชกาลที่ ๗, วันที่ ๑๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๓.

คนกลาง

ในช่วงสมัย รัชกาลที่ ๕ - ๗ นั้น เมื่อการปลูกข้าวขยายตัวมากขึ้น และมี การเปิดแหล่งผลิตใหม่ ๆ ห่างไกลจากกรุงเทพฯออกไป พ่อค้าคนกลางก็เข้ามาบทบาท ในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างชาวนากับโรงสี โดยการนำสินค้าชนิดต่าง ๆ ไปซื้อขาย แลกเปลี่ยนกับข้าวเปลือกอย่างหนึ่ง และซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาอีกอย่างหนึ่ง ในระยะ แรกโรงสีเป็นผู้มีอำนาจมากในการซื้อขาย แต่หลังจากการคมนาคมเจริญขึ้น คนกลางจึง เป็นผู้บทบาท คนกลางส่วนใหญ่เป็นคนจีนและมีหลายจำพวก คนกลางที่จะกล่าวถึง คือ พ่อค้าข้าวเปลือกที่รับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนามาขายให้กับโรงสี เพราะโรงสีไม่มี ตัวแทนของตนไปซื้อข้าวเปลือก พวกหนึ่ง และพ่อค้าชาวสารอีกพวกหนึ่ง

ก. พ่อค้าข้าวเปลือก

พ่อค้าข้าวเปลือกนี้มีทั่วไป แต่เดิมนั้นพวกนี้อาศัยแม่น้ำลำคลองในการค้าขาย ติดต่อกันเมื่อมีเส้นทางคมนาคมทางอื่น เช่น ถนน รถไฟ พวกพ่อค้าบางส่วนได้ใช้เส้นทาง นี้บ้างถึงที่ว่า "ราคาเข้าแพงสูงขึ้นผิดปกติ เพราะพวกพ่อค้าในกรุงเทพฯ พาภัณฑ์ออกไป กว้างซื้อเข้าส่งมากรุงเทพฯ โดยทางรถไฟบ้าง บรรทุกเรือเข้ามาบ้าง..."^๑ แต่ ทางน้ำยังจำเป็นมากกว่า เพราะเสียค่าขนส่งไม่แพง โดยมีอัตราจากท้องที่ต่าง ๆ ถึงโรงสีในกรุงเทพฯ มีอัตราค่าเรือบรรทุกดังนี้

...ตั้งแต่ตำบลบางเชือกหนัง (ธนบุรี) โสฬัยราวเกวียนละ ๔ - ๕ บาท
ตำบลหนองแขม (ธนบุรี) ราวเกวียนละ ๕ - ๖ บาท บางบัวทอง (นนทบุรี)
บางพลี (สมุทรปราการ) กระทุมแบบนุ คอกควาย (สมุทรสาคร) พระชโนงู
สำโรง (พระประแดง) ตำบลเหล่านีราวเกวียนละ ๗ - ๘ บาท หัวตะเข
(มีนบุรี) รัชฎูบุรี อยุธยา อ่างทอง ราคาเกวียนละ ๘ บาท นครปฐม สุพรรณบุรี

^๑ กจข. ร.๖ น.๓๑.๓/๑๓ พระมนตรีสุริยวงศ์ สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการ มณฑลราชบุรี ทูล กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ, วันที่ ๘ มิถุนายน ๒๔๖๕, หน้า ๘.

นะเชิงเทรา นครนายก ปรายินบุรี นครสวรรค์ พิศณุโลก รวาวเกวียนละ
๑๐ บาท (เกวียนเหล่านี้คิดขนาด ๒๔ หาบ)^๑

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ตลอดทั้งปีมีชาวเปลือกลงมายังโรงสีในกรุงเทพฯ และชนบุรีทั้งหมด
๕๑๔,๗๕๘.๑๐ เกวียน มาทางรถไฟ ๑๒๗,๔๕๖.๔๘ เกวียน และมาทางเรือ
๓๘๖,๕๐๑.๖๒ เกวียน หรือมาทางเรือราวร้อยละ ๘๖ และมาทางรถไฟราวร้อยละ ๑๔
ของชาวที่มากกรุงเทพฯ^๒

พ่อค้าชาวเปลือกลงมีทั้งคนไทยและคนจีน แต่ตามรายงานต่าง ๆ พบว่าเป็นคน
จีนมากกว่าคนไทย และคนจีนมักค้าเนกิจการที่ใหญ่ ๆ เช่น ชื้อข้าว นอกจากนี้ยังแบ่ง
ได้อีกว่าเป็นคนในท้องถิ่น หรือมาจากที่อื่น ถ้าการค้าขายเล็กน้อยมักจะเป็นคนในท้องถิ่น
นั้น แต่ถากิจการใหญ่โตสร้างยุ่งฉางเก็บข้าวเปลือก มีทั้งเป็นคนในท้องถิ่น และคน
ต่างถิ่น หรือมีพ่อค้าจากกรุงเทพฯขึ้นไปค้าเนกิจการ แต่ที่เป็นคนในท้องถิ่นย่อมจะสะดวก
กว่า กล่าวคือ ใครรู้จักชานามากกว่าพ่อค้าต่างถิ่น ซึ่งจะทำให้มีโอกาสซื้อขาย ถูยืม
ให้ชานาก่อนผู้อยู่ต่างถิ่น พ่อค้าชาวเปลือกลงได้ชาวเปลือกลงก็โดย ๑. การแลกข้าว
๒. การซื้อข้าว

๑. พวกแลกข้าว

มีทั้งพ่อค้า - แม่ค้า คนไทย และคนจีน คั้งที่ว่า "...มีเงินโดยมากรับซื้อ
มีแม่ค้าคนไทยมารับแลก...แม่ค้าได้กำไรมาก"^๓ พวกแลกข้าวนี้อาศัยแม่น้ำลำคลอง
โดยใช้เรือขนาดเล็ก เช่น เรือสำปั้น บรรทุกของเป็นสินค้าต่าง ๆ ที่ชานนาไม่ไค้ใน

---

^๑ กจช. ร.๖ น.๓๑.๓/๗๕ พระยาอินทรมนตรี (คงจะ) ทูลกรมพระจันทบุรี-
นฤนารถ, วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๒, หน้า ๔.

^๒ กจช. ร.๗ พ.๘.๑/๑ รายงานกรมพระกำแพงเพชรฯเสด็จตรวจจกิจการ
ค้าขายในบูรพเทศ, ปี พ.ศ. ๒๔๗๒

^๓ กจช. ร.๖ น.๔๓/๒ จดหมายเหตุประชุม วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐,
หน้า ๔๘.

แถบนั้น เช่น เครื่องบริโภคที่จำเป็นต่าง ๆ รวมทั้งสินค้าที่จำเป็นหลายอย่างด้วย เช่น น้ำมันก๊าด^๑ แลวกพายเรือไปตามคลองเล็กคลองน้อย ตามชานาวาที่ต้องการ สินค้าอะไรบาง เมื่อตกลงกัน ชานาวาก็จะนำข้าวเปลือกมาแลกกับสินค้านั้น การแลกเปลี่ยน มีลักษณะคือ "โดยบ้านหนึ่งแลกข้าวกระเพาะหรือสองกระเพาะ ราคาเพียง ๒๕ หรือ ๕๐ สตางค์ วันหนึ่งแลกได้ ๒ - ๓ สัก แลวกมาเก็บรวบรวมไว้ เมื่อได้เกวียนหนึ่งหรือมากกว่าก็นำมาขายแก่พวกจีนที่นำเรือใหญ่มาซื้อข้าว"^๒ ซึ่งวิธีนี้ผู้แลกข้าวจะได้กำไร มากทีเดียว ในอีกลักษณะหนึ่ง พวกพอคคา-แมคคา แลวกข้าวจะนำสิ่งของเครื่องใช้ไป ให้ชานาวาก่อน ชานาวาไม่มีเงินให้ก็ไม่เป็นไร แต่เมื่อเกี่ยวข้าวแล้ว พวกพอคคา-แมคคา จะไปเอาข้าวเปลือกแทน โดยคิดข้าวเปลือกเป็นราคาเงิน คือข้าวสักหนึ่งเป็นราคา ราว ๒๕ สตางค์ ซึ่งราคาจริงซื้อขายกันในขณะนั้น ข้าวสักหนึ่งราคา ๗๕ สตางค์^๓ ผู้แลกข้าวจะได้กำไรถึง ๕๐ สตางค์ต่อสักทีเดียว หรือมีรายงานว่า

...บางทีแลกเอาสิ่งของมาก่อนเกวียน ๑ ราคา ๓๐ บาทก็มี... แต่ซื้อขายกัน ไม่มากนัก รายหนึ่ง ๓ เกวียน และ ๔ เกวียนเท่านั้น แต่ไม่ไถ่ทำสิ่งใดเป็นหลัก โดยเจ้าหน้าที่ถือว่าเป็นการผิดกฎหมาย...

^๑ Smyth H., Warrington., (1898). Five Years in Siam, vol. 2, p. 237.

^๒ กจช. ร.๖ น.๔๓/๗ นายอำเภอลำปาง รายงานพระยาเพชรบูรณ์, วันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐, หน้า ๕๕.

^๓ กจช. ร.๖ น.๑๐.๒๖/๑ ข้าหลวงรักษาเมืองมณฑลบุรี เรียบเจ้าพระยามหาราช, วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘ หน้า ๕๒ - ๕๓.

^๔ กจช. ร.๖ น.๔๓/๖ หนังสือนายอำเภอบางขุนเทียน ถึง กรมพระนครบาล, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๐, หน้า ๗๗.

จะเห็นได้ว่า ราคาข้าวเปลือกขณะนั้นเกวียนหนึ่งในท้องที่ศกราว ๖๕ บาท ดังนั้น
เกวียนหนึ่งผู้แลกข้าวจะได้กำไรถึง ๓๕ บาท

เมื่อแลกข้าวได้ พ่อค้าแลกข้าวจะนำไปขายให้แก่คนลองข้าวอีกทีหนึ่ง ซึ่ง
มักเป็นคนจีน พวกลองข้าวนี้แต่เดิมเป็นคนไทยโดยมาก แต่สู้พวกจีนไม่ได้ จึงหันไปทำ
กิจการอื่น พวกลองข้าวจะรับซื้อข้าวจากพวกแลกข้าวหลาย ๆ ราย ไล่เรือลองมาขาย
ยังโรงสีในกรุงเทพฯอีกทีหนึ่ง

พ่อค้าแลกข้าวลงทุนไม่มากนัก ถ้าลงทุนประมาณ ๒๐ บาท ต้องแลกข้าวได้
ราวเกวียนเศษ หรือน้อยกว่านี้^๒ หรือลงทุน ๒๐ บาท จะได้กำไรปีละ ๒๐๐ บาท และ
ถ้ามีทุนมากแลกตกเชื่อได้ปีหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๔ - ๕ ร้อยบาท^๓ จะเห็นว่า พวกพ่อค้าแลก
ข้าวนี้ได้กำไรก็แต่ว่าทุนน้อย ดังนั้นกำไรจึงมีจำกัดไม่เหมือนกับพวกซื้อข้าวซึ่งมีทุนมาก

๒. พวกซื้อข้าว

โดยทั่วไป พวกซื้อข้าวเป็นจีนโดยมาก ดังที่ว่า "พวกซื้อคือพวกจีนโดยมาก
เป็นคนประจำอยู่ในอำเภอนี้บ้าง อำเภอนั้นบ้าง แล้วลองกรุงเทพฯที่เคียว บางพวกซื้อ
ไว้ขึ้นยุ้งเมื่อเวลาเข้าฤดู เบิกขายเมื่อเวลาเข้าแพง"^๔ สาเหตุที่พวกซื้อมักเป็นเงินเพราะ

๑. พวกจีนเป็นพวกที่มีทุนมาก
๒. การทำงานของจีนดีกว่า

ซึ่งแต่เดิมมีทั้งคนไทยและแขกทำการซื้อข้าวเหมือนกัน แต่สู้จีนไม่ได้ เลยเลิกทำ
ดังรายงานของพระยานนทบุรีศรีเกษตรารามว่า

^๑ กจช. กระทรวงเกษตราธิการ กองเลขานุการ สภาเผยแพร่พาณิชย์ แพ้ม ๕
เรื่อง ๑๘, บันทึกของห้างแองโกลสยาม

^๒ กจช. ร.๖ น.๑๐.๒๗/๑ แพ้มเคิม, หน้า ๖๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้าเคิม. และ ชิม วีระไวทยะ (แปล) การสำรวจเศรษฐกิจ-
ในชนบทแห่งสยาม, พ.ศ. ๒๔๗๓, หน้า ๑๔๐.

...การซื้อเข้าเป็นการสำคัญด้วยจะต้องใช้ความพยายามกระทำให้ราคาตกลง
ตลอดจนวิธีตัดวงซึ่งโดยมากเถาแกมูกไปเองหรือโชลกเม็ญ ฟันองที่ไวใจ
แตกอนมีพวกแขกมทานคาแลไทยทำอยู่มากด้วยกัน ตัวเขาเองก็โคเคยทำอยู่
๕ ปี แด่เคยวันพวกแขกและไทยไม่มีใครมีแล้ว จะมีbungก็แต่พวกแขกที่บรรทุกเขา
ของที่ทำโคเองไปขายซั้วปีละคราว ๒ คราว การที่สู้พวกจึงไม่โคก็เพราะหา
ลูกจ้างไม่โคก็เหมือนจีน และการที่เอามาขายกรุงเทพาก็สู้เงินไม่โค ด้วยผู้ซื้อ
เป็นเงินทั้งสิน การตัดวงเสียเปรียบกันมาก และความจริง ความอดทนกันน้อย
กว่ากันอยู่ด้วย...

พวกซื้อเข้าเป็นพวกที่ต้องลงทุนมาก แล้วไปซื้อเข้าจากชานาตามที่ตั้งต่าง ๆ
เมื่อซื้อโคก็มาตั้งยั้งฉางหรือใส่เรือใหญ่ เมื่อโคจำนวนมากพอก็จะส่งเรือใหญ่ลงมา
กรุงเทพฯ พวกซื้อเข้ามักจะทำการลองขาเองฝึกกับพวกแลกขา พวกซื้อเข้าต้องลงทุน
ประมาณ ๑,๐๐๐ - ๒,๐๐๐ บาทเศษ^๒ ส่วนวิธีการซื้อเข้าจากชานาก็คล้ายกับพวก
แลกขา กล่าวคือ มีเรือเล็ก ๆ เช่นเรือกันแขง เรือฉลา หรือเรือมาด ไปถามชานา
ว่าจะขายเข้าในราคาเท่าใด คั้งที่ชาหลวงมีนบุรีรายงานว่

...วิธีขายเข้านั้นคือ มีพวกจีนชชาติ แด่จิว ไทหล่า ซึ่งอยู่ในตำบลเดียวกันโดยมาก
ลงเรือนำสัตว์ยาม ชื่อคามาบาราชฎูชานา แลให้ราคาเกวียนละ ๔๘ - ๕๐
บาท สัต ๕๕ ทุนาน พวกชานาคูรูกาเขวกับสัตว์ควงเขาเห็นราคาพอสมควรก็ยอม
ขายให้ จีนก็โคนำเงินวางประจำไว้สี่บาทบาง หบาทบาง อีก ๒ - ๓ วันก็นำ
เรือลำเรียงไปควง แลบรรทุกมาใส่เรือใหญ่ เมื่อบรรทุกเรือใหญ่ เห็นแลวกก็ลง
ไปขายตามโรงสีในกรุงเทพฯ...

^๑ กจข. ร.๖ น.๑๐.๔/๕ หนังสือพระยานเทพวิศรีเกษราราม ถึง เจ้าพระยา
ยมราช, วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๕๘, หน้า ๗๖ - ๗๗.

^๒ อัครานี้ไม่แน่นอน ดู กจข. ร.๖ น.๑๐.๖ก/๑๐ หนังสือนครบาลสมุทรปราการ
ถึงเจ้าพระยายมราช, วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐, หน้า ๗๓.

^๓ กจข. ร.๖ น.๑๐.๒ข/๑ เรื่องเดิม, หน้า ๔๐.

อีกวิธีหนึ่งคือ เมื่อตกลงกันแล้วพ่อค้าซื้อข้าวจะนำข้าวมารวมกันที่ยังฉาง
ที่ตนเองตั้งขึ้น ถ้าต้องการซื้อมาก ๆ การตั้งยุงฉางจะทำในที่ค่อนข้างราคาข้างถูก
มากในฤดูแล้ง แล้วเก็บไวคอยขายเวลาหน้าน้ำ^๑

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าข้าวเปลือกกับชาวนา

เมื่อชาวนาคอย ๆ เปลี่ยนจากการปลูกข้าวเพื่อบริโภค ไปสู่การปลูกเพื่อขาย
มากขึ้น ทำให้มีการใช้เงินตรามากขึ้นตามลำดับ พ่อค้าคนกลางจึงได้มีบทบาทมากขึ้นด้วย
และในกระบวนการนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าข้าวเปลือกกับชาวนาปรากฏออกมาทั้ง
ในการซื้อขายข้าว และการกู้ยืม ซึ่งในเรื่องการซื้อขายได้กล่าวมาแล้วในเรื่องก่อนหน้านี
ส่วนในเรื่องการกู้ยืมนั้น โดยทั่วไปมี ๒ วิธี คือ ๑. การตกข้าว และ ๒. การกู้ยืม

๑. การตกข้าว

การตกข้าว นั้น คือ การที่ผู้มีทุนหรือผู้มีเงิน นำเงินไปให้ชาวนากู้ยืมโดยมีสัญญา
ว่า เมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ต้องขายข้าวให้แก่ผู้ให้ยืมเงินในราคาตามที่ตกลงกัน
เมื่อทำสัญญา ผู้ให้กู้ยืมเงินมักจะให้ราคาต่ำกว่าราคาซื้อขายกันอยู่ ซึ่งเป็นผลเสียแก่
ชาวนาเต็มนั้นคงจะทำกันโดยทั่วไป และสัญญาก็คงจะถูกตองตามกฎหมาย แต่เมื่อมาถึง
ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ใน พ.ศ. ๒๔๒๐ ได้มี
กฎหมายห้ามมิให้ตกข้าวแก่ชาวนา แต่ชาวนาจำต้องกู้ยืมก็ให้คิดใช้เงินแทน โดยคิด
ดอกเบี้ยให้ชั่งละ ๑ บาท ตามพระราชบัญญัติ^๒ และเมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ รัฐบาลได้ประกาศห้ามตกข้าวแก่
ชาวนาอีก โดยอ้างถึงกฎหมายที่ใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ว่ายังมีผลใช้อยู่ และได้พิมพ์ประกาศ
โดยอาศัยรายละเอียดของกฎหมายฉบับดังกล่าวด้วย แสดงว่าถึงแม้ในสมัยรัชกาลที่ ๖

^๑ กจช. ร.๖ น.๑๐.๘/๕ รายงานพระยานนทบุรี ถึง เจ้าพระยายมราช,
วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘ หน้า ๗๕.

^๒ ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๘, ประกาศห้ามมิให้ตกเข้าแก่ชาวนา,
หน้า ๑๕๔ - ๑๕๕.

การตกข่าวที่ไคหามไวมิไคผลเลย (ถึงแม้ในปัจจุบันก็ตาม) ดังที่มีผู้รายงานว่า

... เหตุการณ์ที่เป็นจริงนั้น เป็นที่น่าวิตกอย่างหนึ่ง เพราะข่าวที่เห็นอยู่ในเวลานั้น โดยมากไม่เป็นข่าวของเจาของนาเสียแล้ว มักจะถูกไปเป็นข่าวของพวกเขา (จีนโดยมาก) ซึ่งไคให้ชวานากูเป็นเงินบวง เป็นข่าวบวงไปรับประทานบาง ตลอดเวลาเขาแพงพอเขาตกลง พวกพอคาก็ไปชุมนุมขึ้นยุงฉางของคุณเสีย คงเหลือข่าวที่ตกเป็นสมบัติของราษฎรเป็นจำนวนน้อยเต็มที่ จริงอยู่ที่ว่ามีกฎหมายห้ามการตกข่าวแต่เรื่องนี้เชื่อว่า ผู้ปกครองทุกคนจะมีความเห็นตรงกับชาพระพุทธรเจ้า เป็นการยากที่สุดที่จะป้องกันได้...

๒. การให้กู้ยืม ซึ่งแบ่งได้ เป็นเงินอย่างหนึ่ง และ เป็นของอย่างหนึ่ง

เป็นเงิน พวกพอค่า แม่ค้าชาวเป่ลือกเป็นผู้ให้กู้ แต่ก็มีเสียงบ่นว่าเก็บเงินคืนยาก โดยให้บุญชายชาวเป่ลือกให้กับคนเท่านั้น ถ้าไม่ขายให้กับเจ้าของเงิน ในปีต่อไปเจ้าของเงินก็จะไม่ให้เงินกู้ ซึ่งการกู้เงินนั้นชวานาจำเป็นที่จะต้องกู้ยืม ทั้ง ๆ ที่ดอกเบี้ยสูงมาก^๒ ตามกฎหมายแล้ว เงินต้น ๕๐ บาท ให้คิดดอกเบี้ย ๑ บาท แต่โดยทั่วไปพระราชบัญญัตินี้มิได้ผล ปรากฏว่าพอค่าเงินบางคนให้เงินกู้โดยเอาที่นาเป็นประกัน เมื่อชวานาไม่มีเงินจ่ายที่นาก็ตกเป็นของพอค่าเงินดังที่เกิดขึ้นในแถบอุทัยธานี ดังที่ว่า

... ผู้ที่มีทรัพย์สินให้กู้ยืมหรือผู้ที่ไปเที่ยวตกเข้า... เหล่านี้มักเป็นพวกจีนพอค่าเข้า โดยมาก... นานาแควสะแกกรัง (เมืองอุไทย) แม่ค้าชวานาที่อยู่ตามบ้านต่อนักมีผู้ลงมากู้ยืมแล้วจำนำที่นาแก่เงินพอค่าเขา มาก จีนคนหนึ่งมีนาคนละมาก ให้เขาเรียกค่าเช่าตามธรรมเนียมแล้วอัตราที่กราบบังคมพระกรุณามาแล้ว...

^๑กระทรวงเกษตราธิการ แผนกสารบรรณ แฟ้ม ๘๗ เรื่อง ๑๗๕๔, หนังสือพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ หลุย กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ๕๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

^๒ กจข. ร.๖ น.๑๐.๔/๕, หนังสือหลวงสิทธิศักดิ์สมุหเขตร ปลัดอำเภอมืองนนทบุรี ถึง ผู้รักษาราชการเมือง, วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๕๔, หน้า ๗๖.

^๓ กจข. ร.๖ กษ.๑/๑๒ พระยาวงษานุประพัทธ์ รายงานพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วันที่ ๑๗ กันยายน ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๓๔.

เป็นของ โดยมากมักจะถูจากพ่อค้าชาวเปลือก หรือเจ้าของร้านขายของ โดยเอาสินค้าจากรานไปไซกอง และใช้คืนเป็นข้าว ซึ่งคอกเบี้ยจัดว่าสูงมากเช่นกัน

จะเห็นได้ว่าพ่อค้าชาวเปลือกมีโอกาสดี คือ สามารถถกราคาข้าวเปลือกของ ชาวนาและมีอำนาจต่อรองกับราคาโรงสีมากขึ้น ซึ่งดีกว่าแต่ก่อนที่โรงสีเป็นผู้กำหนดราคา แต่ผู้เดียว อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตประการหนึ่งในการซื้อขาย คือ ในการซื้อขายนั้น ชาวนามักจะขอเป็นเงินสดมากกว่า^๒ ระบบเงินตราเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชาวนา มากขึ้นทุกที่ผิดปกติแต่เดิม ซึ่งทำให้ชาวนาเสียเปรียบพ่อค้าคนกลางมากขึ้นด้วย

พ่อค้าชาวเปลือกได้เปรียบชาวนาหลายประการ คือ

๑. เรื่องภาวะดวงขาว คือ สัต หนาน พวกพ่อค้าชาวเปลือกมักใช้สัต หนาน ดวงขาวที่อ่อนกว่าภาวะของชาวนา ดังนั้นพ่อค้าจึงได้ปริมาณข้าวที่มากกว่า ดังที่ ว่า "ชาวนามักจะเสียเปรียบผู้ซื้อผู้แลกด้วยวิธีดวงแลดูสัต โดยมากเช่นผู้ซื้อผู้แลกก็ทำดูสัต ไปอย่าง ๓๐ หนานปนสัต ไปบอกชาวนาว่าเป็นสัต ๒๔ หนาน ชาวนาโดยมากไม่มีดูสัต เสียส่วนมาก กับวิธีดวงเข้ามือหนักมือเบาอย่างหนึ่ง..."^๓ หรือในรายงานอีกว่า "...ดูสัตผู้ซื้อบอกไม่ตรงกับผู้ชาย มักจะเปลี่ยนแปลงเอาตามชอบใจ ผู้ชายไม่สู้พิถีพิถัน เท่าไร ครั้นจะกวคชขึ้นนักก็เกรงใจ เพราะเมื่อกรวชคต้องไปหยิบยืมเขาไปก่อน ชั้นที่สุด เมื่อผู้ซื้อเชื่อไปนาน ๆ จึงนำเงินไปให้บางแห่ง ๆ ก็เลยสูญที่เดียวไม่ได้อะไรเลย"^๔

๒. พวกแลกข้าวเมื่อรู้ราคาจากพวกลองข้าวว่าราคาซื้อขายเป็นเท่าไร ก็หันมากรราคากับชาวนา ซึ่งไม่มีหนทางที่จะรู้ได้เลย เมื่อชาวนาเห็นราคาที่ตนคิดว่าสมควรก็ขายให้ นอกจากนี้ชาวนาที่อยู่ไกลจากแหล่งชุมนุมชนมาก ๆ เมื่อพวกแลกข้าวนำ

^๑ กจช. ร.๖ น.๑๐.๔/๕ เรื่องเดิม, หน้า ๗๐.

^๒ BCR (1884), p. 12.

^๓ กจช. ร.๖ น.๔๓/๖ เรื่องเดิม, หน้า ๗๗.

^๔ กจช. ร.๖ น.๑๐.๒๗/๑ เรื่องเดิม, หน้า ๖๘.

สิ่งของไปเสนอ เมื่อคนอยากได้ก็ต้องจำใจแลกกับข้าวเปลือก ซึ่งคนไม่ค่อยเสียคายนัก ส่วนพวกซื้อข้าวก็เช่นกัน เมื่อรู้อาณาจากโรงสีก็หันมาคร่ำครวญกับชาวนาอีกทีหนึ่ง

๓. ในบางกรณียังมีการกีดกันชาวนา โดยพ่อค้าชาวในลักษณะการผูกขาด เป็นต้นว่า การใช้ที่ท่าเรือ เช่น

...ส่วนการซื้อขายเข้านั้นแล้ว ท่าต่าง ๆ ที่เข้านานออกตกลงมาถึง จีนก็เป็นเจ้าของ (จีน) ผูกขาดเสียหมดจะนำเขาลงมาซื้อขายแถวเรือพ่อค้าเขาเองไม่ได้ ตั้งชุมนุมกันอยู่ในนา หรือในป่า ต่อกตกลงราคากันแล้วจึงอนุญาตให้นำเกวียนลงมายังท่าเรือได้

ซึ่งสิ่งนี้เป็นผลเสียแก่ชาวนาโดยตรง ทำให้พ่อค้าผูกขาดสามารถคร่ำครวญชาวนาได้

ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวเปลือกกับชาวนานี้ จะเห็นได้ว่าชาวนาเป็นฝ่ายเสียเปรียบหลายประการ พ่อค้าซึ่งมักเป็นคนจีน เป็นแหล่งเงินทุนของชาวนา เป็นผู้รับซื้อ รับแลกข้าวเปลือกด้วยวิธีการที่มุ่งกำไร ทั้งยังผูกขาดการค้าได้อีกด้วย จนทำให้พ่อค้าหลายราย ในที่สุดกลายเป็นเจ้าของนาได้

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงสีกับชาวนา

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เมื่อยังไม่มีโรงสีเครื่องจักร คนส่วนใหญ่มักจะสีข้าวกันเองด้วยแรงงาน แต่เมื่อมีโรงสีเครื่องจักรแล้ว ผู้คนก็หันไปใช้โรงสี ในชนบทที่ไกลจากโรงสี (เพราะในระยะแรก ๆ โรงสีอยู่ในกรุงเทพฯ) ชาวนามีทางเลือกได้ ๓ ทาง คือ ประการแรก เก็บไว้กินเอง ประการที่สอง ขายให้กับพ่อค้าที่ไปซื้อข้าว และ ประการที่สาม คือ ล่องข้าวมาขายเอง

กจช. ร.๖ กษ.๑/๑๒ รายงานตรวจการเพาะปลูก พระยวงษาประพัทธ์
กราบบังคมทูลในหลวงรัชกาลที่ ๖, วันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๔, หน้า ๓๔.

ถ้าบริเวณที่อยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯนัก เช่น แถบคลองรังสิต อโยธยา นครชัยศรี หรือแถบมีนบุรี อาจลองขามาขายกรุงเทพฯเอง โดยอาศัยเส้นทางคมนาคมทางน้ำ คือ แม่น้ำหรือคลองสายต่าง ๆ และคลองลัดระหว่างแม่น้ำ ดังที่ปรากฏว่า

...ผู้ซึ่งกระทำนา เมื่อได้เก็บเกี่ยวผลเมล็ดข้าวแลนวดเสร็จแล้ว ที่มีเรือโคบายรทุกนำเขามาขายในกรุงเทพฯบาง ที่ไม่มีเรือโคจำหน่ายอยู่แต่เฉพาะที่บ้านเรือนของคนบาง แลที่ใครรับเงินล่วงหน้าก่อนเวลาที่โคเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว นำผลเมล็ดข้าวมาส่งถึงท่าเรือซึ่งผู้ให้เงินล่วงหน้าให้นำเรือไปรับตามกำหนดบาง...

ส่วนผู้ที่อยู่ไกลจากกรุงเทพฯมาก ๆ เช่น แถบนครสวรรค์ พิษณุโลก คงใช้วิธีแรก คือ เก็บข้าวไว้กินมากกว่า (ในระยะแรก ๆ) เพราะโรงสีอยู่ไกล ไม่คุ้มกับค่าขนส่งทั้งพ่อค้าและชาวนาเอง จะเห็นได้จาก

...ในภาคเหนือแห่งประเทศสยาม มีที่ดินมากมายซึ่งอาจเพาะปลูกได้ แต่ยังไม่มีความที่จะขนเขาเปลือกไปสู่โรงสีใดถูก ๆ แลโรงสีนั้นอยู่ในภาคใดแห่งหนึ่ง... เพราะฉะนั้นในตำบลเหล่านั้น คนจึงปลูกข้าวจำเพาะที่ไซเท่านั้นเอง บางทีถ้าปีนั้นทำนาโคมากจนเหลือพอใช้ปีนา ปีนั้นงานการทำนาเสียทีเดียว "เมื่อทำนาโคเขาเหลือใช้แล้วขายโค ก็จะทำนาหนักเกินความต้องการทำไม" นี่เป็นคำที่ชาวนาถูกกล่าวจนเลยโคชื่อว่าขี้เกียจ แต่เมื่อการเป็นเช่นนั้นใครจะตีโทษชาวนาได้เขาที่ทำโคนั้นมีโรงสีเป็นเขาสารโคในท้องที่นั่นเอง การขนเคิร์ทางไกลคอยเบาละ...

จาก พ.ศ. ๒๔๒๐ เรื่อยมา โรงสีเริ่มไปตั้งในแหล่งเพาะปลูก และเมื่อมีมากขึ้น ชาวนาจึงมีทางเลือก ๒ ทาง คือ ขายข้าวให้กับพ่อค้า และลองขามาขายเองซึ่งชาวนา

กจช. ร.๕ กษ.๑๐/๑ หนังสือพระยาสุนทรบุรี เทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรี ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์, วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๑.

๒ม.ร.ว.สุวพันธ์ สนิทวงศ์, เรื่องเช้าของประเทศสยาม, หน้า ๒.

ไม่ค่อยทำกัน ในการขายข้าวนั้น ชาวนาขายให้กับพ่อค้าชาวเปลือก และขายให้กับ
โรงสีโดยตรง ในเรื่องการขายข้าวให้กับพ่อค้านั้น ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนการติดต่อกับ
โรงสี ชาวนาเสียประโยชน์เพื่อแลกกับความสะดวกสบาย กล่าวคือต้องเสียค่าจ้างสีข้าว
และอาจต้องเสียค่าปากดั่ง แก่คนตวงข้าวอีกด้วย ดังรายงานของข้าราชการผู้หนึ่งว่า

...จำเดิมแต่โรงสีไฟได้มาบังเกิดขึ้นในจังหวัดนี้ (อุทัยธานี) ราษฎรโดยมวูก
พากันนิยมเห็นแก่ความสะดวกเป็นใหญ่ ผู้ที่อยู่ไกลโรงสีไฟตั้ง ๔๐๐ - ๕๐๐ เส้น
ก็พยายามนำข้าวมาบรรทุกเกวียนมาจางเขาสี... ราษฎรอยู่ตำบลหนองนาง
บรรทุกข้าวมาจางสี... ข้าว ๑ เกวียน ค่าพาหนะเกวียนบรรทุก ๒ เล่ม ๆ
๑ ค่าจ้าง ๕ บาท ๒ เล่ม ๑๐ บาท ไปมูก ๕๐ บาท (ถาคองจางเขา)
ค่าจ้างสีเกวียนละ ๔ บาท ปลายข้าวรำขาวเป็นของโรงสี^๒

นี่เป็นสิ่งที่ชาวนาจะต้องเสีย ซึ่งเดิมถ้าสีข้าวเองไม่ต้องเสียค่าจ้าง ปลายข้าว รำขาว
ซึ่งเป็นอาหารสำหรับสัตว์เลี้ยง เป็ด ไก่ ไค้อีกด้วย ค่าสีข้าวดังกล่าว คิดเป็น รวบรวม
ละ ๑๒ ของราคาข้าว คือ ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ นั้น ราคาข้าวเฉลี่ยตลอดปี เกวียนละ
๓๔ บาท ส่วนในเดือนกุมภาพันธ์ที่กล่าวนี้ ราคาเกวียนละ ๒๗ บาท^๓ นอกจากนี้ชาวนา
ยังต้องไปซื้อรำและปลายข้าวมาเลี้ยงสัตว์เลี้ยงอีก

มีรายงานจากนครชัยศรีกล่าวถึงว่าโรงสีที่ซื้อข้าวจากชาวนาโดยตรง คือ

...ผู้ที่ส่งเข้าออกจากจังหวัดเข้ามากรุงเทพฯมี ๓ จำพวก ๆ ที่ ๑ เป็นจีน
ที่มีทุนรอนในกรุงเทพฯ ออกไปเช่าที่ริมสถานีรถไฟที่เพชรบุรี มี ๔ โรง
จำพวกที่ ๒ พวกโรงสีไฟ ๒ โรง เป็นของนายเซ่งหลี และ นายกิมสง อยู่
กรุงเทพฯ และจำพวกที่ ๓ เป็นพ่อค้าที่เป็นคนพื้นเมืองนี้... จำพวกที่ ๒ เทียวซื้อ

กระทรวงเกษตรราชการ ส่วนรายงานเบ็ดเตล็ด ๒ เรื่อง ๑ แฟ้ม ๑,
หนังสือขุนประจักษ์ภูมิพิริชต์ ถึง พระพิทักษ์อุทัยเขต ผู้ว่าราชการจังหวัดอุทัยธานี,
วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๔

^๒ กจช. ร.๓ พ.๔.๑/๑ บัญชีราคาเข้าเปลือกในท้องที่จังหวัดต่าง ๆ ใน
พ.ศ. ๒๔๕๗.

เข้าตามชานาโดยตรง และรับซื้อจากผู้ที่เขาขายนาโรง แล้วตี
เข้าสารส่งกรุงเทพฯ พวกที่ ๒ นี้ขึ้นราคาเขาแข่งซื้อกับพวกที่ ๑
เหมือนกัน...

การติดต่อโดยตรงระหว่างชานากับโรงสี โดยไม่ผ่านคนกลางมีบ้าง
แต่ไม่มากนัก ในทางอ้อมโรงสียังเอาเปรียบชานาอีก คือ โรงสีเป็นผู้กำหนดราคา
กกราคากับคนกลาง เมื่อคนกลางไปซื้อข้าวจากชานา พ่อค้าจึงไปกกราคากับชานา
อีก นอกจากนี้โรงสีบางโรงยังเป็นแหล่งกักตุนเงินของชานาอีกด้วย โดยสัญญาว่า
โรงสีมีโอกาสซื้อข้าวก่อนก็มี

สรุป

ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการโรงสีนับเป็นอุตสาหกรรมที่ขึ้นหน้าขึ้นตาอย่างหนึ่ง
โรงสีเครื่องจักรโรงแรก ๆ เป็นของชาวตะวันตก แต่นับแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ เรื่อยมา
คนจีนเริ่มเข้ามามีบทบาทและสามารถควบคุมกิจการประเภทนี้ไว้ได้ในที่สุด คนไทยก็นิยม
ลงทุนในกิจการนี้เช่นกัน พระคลังข้างที่เป็นเจ้าของโรงสีหลายโรงและพระคลังข้างที่
ยังเป็นแหล่งเงินทุนกู้ยืมสำหรับเจ้าของโรงสีบางพวกอีกด้วย ลักษณะหนึ่งที่น่าสนใจ
คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ดำเนินการของโรงสีซึ่งเป็นคนจีนกับเจ้าของโรงสีคนไทยซึ่ง
เจ้าของโรงสีคนไทยมักไม่ดำเนินการเองแต่ก็ให้คนจีนเข้าทำ

โรงสีเครื่องจักรแรก ๆ ล้วนอยู่ในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นตลาดส่งออกแล้วค่อยๆ
กระจายไปสู่ชนบทซึ่งเป็นแหล่งผลิตมากขึ้น สาเหตุใหญ่ของการขยายตัวที่ออกมาในลักษณะ
เช่นนี้คือปัญหาในการคมนาคมขนส่ง ในเรื่องการค้าข้าวรัฐบาลใช้ระบบการค้าเสรี

^๑ กจ. ร.๖ น.๓๑.๓/๘ (รายงานฉบับ) รายงานของพระยาพิชัยรินทรฤาชัย,
วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒, หน้า ๗๐.

^๒ กจ. กระทรวงเกษตรราธิการ ส่วนเลขานุการ สภาเผยแพร่พาณิชย์ แผ่น ๕ เรื่อง
๑๘, ความเห็นของบริษัทยอนเนียว, ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓.

และมีผู้เกี่ยวของ เป็นชั้นตอนดังนี้คือ จากชวานาจะไปสู่พ่อค้าข้าว ซึ่งมีทั้งพ่อค้าใหญ่ และพ่อค้าย่อย เมื่อพ่อค้าย่อยได้ข้าวเปลือกมากก็นำส่งพ่อค้าใหญ่ พ่อค้าใหญ่อาจไปซื้อข้าวเปลือกเองหรือซื้อจากพ่อค้าย่อยก็ได้ เมื่อได้ข้าวแล้วพ่อค้าใหญ่ก็จะนำมาส่งยังโรงสีที่กรุงเทพฯ ในกรณีที่โรงสีกับผู้นส่งออกเป็นคน ๆ เดียวกันเมื่อสีข้าวแล้วก็ส่งออกได้เลย ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวโรงสีกับบริษัทส่งออกมักเป็นคน ๆ เดียวกัน

ในระยะแรกเมื่อเริ่มต้นกิจการ โรงสีเป็นผู้ได้เปรียบมากเพราะรู้ราคาข้าวในตลาดโลกได้ โรงสีจึงถ่วงราคากับพ่อค้า พ่อค้าก็ไปถ่วงราคากับชวานาอีกทอดหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อการคมนาคมเจริญขึ้น (โดยเฉพาะโทรเลข) ทำให้พ่อค้าคนกลางรู้ราคาข้าวในตลาดโลกได้ และสามารถถ่วงราคาทั้งโรงสีและคนกลางได้ นอกจากนี้ชวานายังเสียเปรียบในเรื่องภาษีศุลกากร การตั้ง ทวง จัก ตามแบบมาตรฐานรัฐบาลล่าช้ามากในการช่วยเหลือชวานาเพราะเพิ่งเริ่มใช้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ นี้เอง ดังนั้นในเรื่องการค้าข้าวนี้ชวานาเป็นพวกที่เสียเปรียบที่สุด.